

Török Zsuzsa (Szegedi Tudományegyetem)

A konyhaszolgálótól Szűz Máriáig (Az irodalom hétköz- és ünnepnapi közegei a 19. század végén)

1. Bevezető megfontolások

Közismert, hogy Petelei Istvánt a kisemberek írójaként, a semmiségek költőjeként,¹ outsiderként² szokás emlegetni, aki az írók között nem jutott tovább az atelier rangnál, a közönségnél pedig majdnem teljes mértékben incognito maradt.³ Műve az irodalomtörténet tetszhalottja, periodikusan felbukkanó irodalomtörténeti kuriózum.⁴ Ez a Peteleiről alkotott kép valószínű, hogy mind a mai napig igen erősen befolyásolja az iránta való érdeklődést, és ugyanakkor markánsan jelöli ki helyét a magyar irodalom kánonstruktúrájában.

A fenti kijelentések, takátsi szóhasználattal élve, lesajnáló⁵ jellegét figyelembe véve sem kívánok ezen megállapításokon változtatni, legfeljebb lehetségesnek tartom ezek árnyaltabb megfogalmazását. Petelei valóban a kisemberek és a mindennapok apró eseményeinek írója, de esetében mintha a tematikához egy negatív értékítélet is társulna. Ma már viszont az is egyértelműen megállapítható, hogy egy értékelő, esztétikai szempontú irodalomtörténet-írás módszertani előfeltevéseivel a fenti következtetések levonásánál többre nem juthatni, mint ahogy az is, hogy az utóbbi évtizedek kulturális fordulatának nevezett változásai következtében az irodalomtudományban is újragondolt módszertani irányvonalak közepette a hagyományosan föltett kérdéseknek egyszerűen nincs relevanciája. A módszertani átrendeződés az irodalom mibenlétének kérdését a maga merev, normatív kánonstruktúrájában ellehetetlenítette, ma már nem az a kérdés, hogy mi tekinthető irodalomnak, hanem jóval inkább az, hogy ki, mikor, mit és miért tekintett annak, illetve értelmezett akként; mint ahogy az is nehezen megválaszolható kérdés, hogy mi a „jó” irodalom. Ez utóbbi megállapítás esetleg lehangolónak tűnő relativizmusával szemben viszont éppen abban a háttérben meghúzódó gondolatában látom ennek a módszertani átrendeződésnek a kétségtelenül optimista álláspontját, hogy minden szöveg megkérdőjelezhetetlenül *jó valamire*, és minden egyes szöveg, szerző vagy irodalmi cselekvés felől látható és belátható valami, ami más szöveg, szerző és cselekvés felől nem, vagy pedig nem *úgy* látható.

Takáts József már számos tanulmányában megírta antropológiai ihletettségu kontextuális vizsgálódásainak nemcsak módszertanát, hanem e módszertan alkalmazásának az irodalomtörténet-írásban hasznosítható lehetséges eredményeit is. A szinkrón kontextusok vizsgálatának már lehet a magyar irodalomtörténet-írásban is érvényesített gyakorlatáról beszélni, itt Takáts mellett elsősorban Hász-Fehér Katalin és Szilágyi Márton írásaira gondolok. A kontextusok sokféleségének beláthatatlanságából eredő elbizonytalanodást, mely a kulturális fordulattal együtt járó változások egyik központi problémája is, hogy ti. hol húzhatóak meg a határok az egyes tudományágak között, vagy egyáltalán szükséges-e élesen körvonalazott

¹ DÁVID Gyula, *Az újra felfedezett Petelei István, Igaz Szó*, 1956, 10. sz., 1534.

² SZENTIMREI Jenő, *Petelei, Erdélyi Helikon*, 1928, 5. sz., 326.

³ SCHÖPFLIN Aladár, *Petelei István, Nyugat*, 1910, 1. sz., 83.

⁴ MAROSI Péter, *Petelei István tragédiája, Utunk*, 1956, 43. sz., 4.

⁵ TAKÁTS József, *Az irodalmi image formálása, Élet és Irodalom*, 2004, 48. évf., 15. sz. (ápr. 9.), 24.

határokat megrajzolni, nemcsak új tudományok születése ellensúlyozhatja, hanem annak belátása is, hogy a kontextusok sokfélesége az értelmezések sokféleségét eredményezi.⁶

Ugyanakkor, az újabb módszertani irányok mentén körvonalazódó irodalomtörténet-írás már mondhatni, létező gyakorlata ez idáig még kevés figyelmet fordított arra a materiális közegre, és az ehhez kapcsolódó személyek, cselekvések és eljárások vizsgálatára, amelyben egy adott kor adott szövegei megjelennek, pedig napjaink digitalizációs műveletei, de az egyes korokon belüli közegváltással kapcsolatosan megfogalmazott problémák is azt mutatják, hogy nem magától értetődő jelenséggel van dolgunk. Ez az irodalmi szövegek megjelenési közegeinek vizsgálatával szembeni érdektelenség természetesen abból az előfeltevésebből is adódhat, hogy a közegvizsgálat nem az irodalomtudomány, jelen esetben nem az irodalomtörténet feladata, hanem a technikatörténeté, a nyomda- vagy kiadástörténeté, vagy tágabb összefüggésben éppen az ipartörténeté. Amennyiben azonban azt feltételezzük, hogy az egyes szövegek megjelenési közege befolyásolja ezek megértését, értelmezését, szűkebb (irodalmi) vagy tágabb (nem csupán irodalmi) értelemben vett használatukat, az irodalomtörténetnek igen is köze van a közegvizsgálathoz.

Teljes mértékben egyetértek például Császtvay Tündének egy nem olyan régen megjelent tanulmányában⁷ tett kijelentésével, mely szerint a 19. század irodalmáról (és itt többek között Petelei nevét is említi) mind a mai napig azért van igen hézagos képe még a korszakot kutató irodalomtörténészeknek is, mivel a kutatások alapanyagát a legtöbb esetben a kötetben megjelent, illetve a nevesebb irodalmi lapokban közlésre került munkák képezték. A fenti kijelentés mindazon látens, különösen a 19. század végi irodalomtörténeti kutatások irányát évtizedek óta meghatározó problémáknak a folyománya, amelyekkel megkerülhetetlenül minden kutatónak szembe kell néznie, aki ennek a korszaknak az irodalmával foglalkozik: azzal ti., hogy egyrészt az említett időszakban nagy mértékben elszaporodó sajtóirodalom mennyiségileg igen felduzzasztja a vizsgálandó anyagot, másrészt pedig hogy szükségszerűen olyan típusú forrásokat von be a vizsgálódások körébe, amelyek hagyományosan nem az irodalomtörténeti kutatások tárgyát képezték. Továbbá, hogy mindez nemcsak minden kutatásra érvényes, bizonyos szempontok köré csoportosított szelekciót tesz szükségessé, hanem a válogatás, csoportosítás koncepciójának kidolgozását is, lévén, hogy ennek az irodalomtörténet-írásban nincs kidolgozott és rögzült hagyománya. A 19. századi, esetünkben különösen a 19. század végi sajtóirodalom megléte tény, de mindenekelőtt tény az, hogy az irodalom különböző közegekben él, és különböző közegekben válik hozzáférhetővé. Erre, és a közegváltással együtt járó problémákra, illetve a problémák tematizálásának szükségszerűségére, mint említettem már, hangsúlyosan hívta fel a figyelmet napjaink informatikai forradalma s a digitalizált világnak az irodalmi tulajdon jogi és gazdasági jellegét, illetve a szövegek formális és esztétikai tulajdonságait érintő kérdései.⁸ A 19. század végi irodalom vonatkozásában az irodalomnak a sajtó közegében való

⁶ Azt különben már Kálmán C. György is megírta, hogy tulajdonképpen nem is létezik kontextusok nélküli olvasás, s kontextus bármi lehet, amihez képest a befogadó a szöveget olvassa: KÁLMÁN C. György, *Szemponok az irodalomtörténet-írás tanulmányozásához* = K. C. Gy., *Te rongyos (elm)élet!*, Budapest, Balassi, 1998, 11.

⁷ CSÁSZTVAY Tünde, *A him veréb és a pillangó = klasszikus – magyar – irodalom – történet*, szerk. Dajkó Pál, Labádi Gergely, Szeged, Tiszatáj, 2003, 405.

⁸ Ezt problematizálja a Helikon 2004/3-as száma, és ezen kívül számos más írás. Ezek közül különösen Robert Chartier két szövegét említem, ezek a dolgozat gondolatmenetének alakulásában szerepet játszottak: Robert CHARTIER, *A kódextól a képernyőig (Az írott szó röppályája)*, BUKSZ 1994, 6. évf., 3. sz., 305–311; Uő, *A könyv metamorfózisai*, Budapesti Francia Intézet, 2001.

megjelenése a könyvirodalom⁹ mellett igen jelentős, és erre a *jelentőségre* a korabeli tárcairodalommal kapcsolatos megnyilatkozások hívják fel elsősorban a figyelmet. Ezt a tényt tehát nem lehet figyelmen kívül hagyni, akár éles ellentétekben és heves viták formájában, akár pusztán egymásmellettségben tárgyaljuk a szóban forgó jelenséget.¹⁰

Petelei István írásainak összegyűjtése önkéntelenül hívta fel a figyelmet arra a közegre (és ezek változatosságára), amelyben a szövegek megjelentek, és az érdeklődést ezek vizsgálatára irányította. Ez tagadhatatlanul szerencsésen esett egybe azzal a váltással, mely a kulturális fordulaton belül a média vizsgálatára terelte nemcsak a nemzetközi, de immár a hazai irodalomtudományos kérdésközpontokat is. Ilyen körülmények között elsősorban az anyag milyenségéből adódóan az életműnek a fent említett problémákkal való szembesítését szükségszerűnek látom. Ennek viszont egyenes következménye, hogy a közeg vizsgálata nemcsak a megközelítés módszertanát, hanem a kutatás tárgyát is befolyásolja. Végül pedig, az említett problémáknak egy adott életmű köré való csoportosítása fogódzót is jelenthet a 19. század végi sajtóirodalom özőnében, Petelei szempontjából pedig, olyan forrásanyag mozgatójára ad lehetőséget, amelyet ezidáig nem hasznosított a Petelei-szakirodalom.

2. Közeg, kontextus, média, médium, medialitás

A fent körvonalazott megközelítésmód médiaszemponthú ihletettsége nyilvánvaló, pontos körvonalazásának nehézségeit az egyre dúsabban burjánzó, néhol egymást átfedő fogalmak állította akadályokba látom. A média közismerten a tömegtájékoztatási eszközökre (újságok, rádió, televízió) vonatkozik, és tulajdonképpen a latin médium szó többes száma. Ezt a viszonyt fejezi ki egy frissen megjelent médiatörténet meghatározása is, mely médián egyrészt minden társadalmilag létrejött kommunikációs struktúrát ért, másrészt pedig ezen struktúra hordozóit.¹¹ Ennek alapján a média kifejezés átfogóbb értelemben, a tömegtájékoztatási eszközök rendszerére értendő, a médium pedig ezen a rendszeren belül a rendszert alkotó egyes eszközökre, materiális hordozókra.

⁹ A fogalom használata problematikus lehet, hisz épp a már említett informatikai forradalom következtében, elsősorban a digitális szövegeknek a nyomtatott szövegektől való megkülönböztetésére használják. A tekercsről a kódexre, illetve a kódexről a képrenyőre való áttérés történeti folyamatában a sajtó és a szó szoros értelmében vett könyv egyaránt a kódex formájú irodalomhoz tartozik: mindkettőre jellemző a lap mindkét oldalának használata, több szöveg egyesítése egy kisebb kötetben, mutatók, indexek és konkordanciák létrehozása. Ebben az értelemben használja Chartier is említett, 1994-es tanulmányában, de a már szintén említett Helikon-szám McGann nevű szerzője is: Jerome McGANN, *A hipertext alapjai*, Helikon 2004, 3. sz., 367. A társadalmi kommunikációban betöltött szerepüket, megjelenésük időintervallumait, használatuk módját és helyszíneit illetően azonban az irodalomnak mégis két igen különböző közegéről van itt szó. Ilyen szempontok mentén elkülönítve használom a sajtó-, illetve a könyvirodalom fogalmát, egész egyszerűen sajtóirodalom alatt a bizonyos rendszerességgel megjelenő, időszaki kiadványokat, és ezekben a kiadványokban megjelenő szövegeket, könyvirodalom alatt pedig a könyvben (és nem az akár könyvformájúnak is tekinthető sajtóban) megjelenő szövegeket érve. Barbier szerint is elméletileg meg kellene különböztetni a könyvet a periodikusan megjelenő nyomtatványoktól. Ennek ellenére a szóhasználatban igen sok az átfedés, és valójában nem létezik a könyvnek egy megnyugtató definíciója sem. Az UNESCO például egy normatív meghatározást fogadott el: a könyv egy nem periodikusan megjelenő, legkevesebb ötven oldalból álló nyomtatvány. (Frédéric BARBIER, *A könyv története*, Budapest, Osiris, 2005, 16–17.)

¹⁰ A könyv és sajtó mentén bemutatott 19. századi médiatörténetről: SZAJBÉLY Mihály, *Irodalom és zsurnalizmus. Karl Kraus és Schöpfung Aladár írásai, mint az irodalom médiatörténetének forrásai a 20. század elején, Tiszatáj*, 2005, 59. évf., 2. sz. (febr.), 66–74.

¹¹ Frédéric BARBIER, Catherine Bertho LAVENIR, *A média története*, Budapest, Osiris, 2004, 13.

A médiaszemponitú megközelítésmód mindenekelőtt azokra az adatátviteli eszközökre, közegekre koncentráll, amelyek a különböző kommunikációs helyzetekben szerepet játszanak, és hangsúlyozza, hogy az értelmezés a mediális közvetítettség által befolyásolt, és kiiktathatatlanul kulturális technológiákra van ráutalva, de ez semmiképp sem a média technikatörténetével teszi egyenlővé.¹² Ez a felismerés húzódik a mögött a tanulmánykötet mögött is, amely első ízben hívta föl igazán hangsúlyosan a magyar irodalomtudományos gondolkodás figyelmét a medialisitás kérdéskörére, és kimondta, hogy az irodalom medialisitása igenis egy köztes, közbejövő, érzéki tapasztalaton alapszik.¹³

A mediális szemlélet szülte szakirodalom, elsősorban a *média*, *médium*, *medialisitás* fogalmakat mozgatja.¹⁴ Ez természetes, ha a fogalmak fent említett értelmezését vesszük figyelembe, de kétségtelenül az is szerepet játszik benne, hogy ezek a munkák elsősorban médiatörténeti ihletettségűek, és kevésbé – például – irodalomtörténetiek.

Jelen esetben a vizsgálódás tárgyára való tekintettel, és a mediális szemlélet által bevallottan befolyásolt irodalomtörténeti érdekeltség hangsúlyozásával az említett fogalmak mellett a *közeg* fogalmát is használom, éppen amiatt, hogy egyrészt a média fogalmához már túlságosan hozzátapadt ez a médiatörténeti összefüggésrendszer, másrészt mivel a médium fogalom használata félreértésekre is adhat okot, de ez attól is függ, hogy milyen szempontot érvényesítünk, hiszen hogy ismételten Takáts József elhíresült írására utaljak, akár halljuk a szerző hangját és az azt körülvevő döngicséléseket, akár nem, a szándék, hogy a holtakat megszólítsuk minden egyes megközelítésben benne rejlik.

Akkor tehát, amikor a közeg fogalmát használom, kétségtelenül materiális hordozót is értek rajta, kéziratot és nyomtatott anyagot, és ezek különböző megjelenési formáit, de hangsúlyosan azokat a helyzeteket, vagy akár kontextusokat is, amelyekben ezek használatosak, beleértve használatuk mikéntjét, miértjét és hogyanját egyszersmind.

3. A médiaszemponitú irodalomtörténet-írás helye a kulturális fordulat közepette és elméleti megalapozottsága

Van, aki kulturális, van, aki történeti, van, aki kultúratudományi és van, aki művelődéstudományi fordulatnak nevezi. Erről is írt már Takáts József a Kulcsár Szabó és Szirák Péter szerkesztette kötetéről írt recenziójában.¹⁵ Bárhogyan is nevezzük, a fordulat lényege, hogy az irodalomtudomány az utóbbi két évtizedben elfordult a hermeneutikától a történelem, a kultúra, a társadalmi kontextus kérdései felé. A váltásnak a nemzetközi szakirodalomban különböző tudományágak mentén (a történelem mentén a mikrotörténeti kutatások, az antropológia mentén a kritikai kultúrakutatás, a szociológia mentén a rendszerelmélet) sokféle módszertani javaslata született, és az ezekre való reakciók a magyar irodalomtudományos gondolkodásban is észlelhetők már, még akkor is, ha ezeket a magyar szellemi élet széttagoltsága és a külföldi minták sokfélesége nehezíti.¹⁶

¹² Erről lásd SZAJBÉLY, i. m., különösen: 71–72.

¹³ *Történelem–kultúra–medialisitás*, szerk. Kulcsár Szabó Ernő, Szirák Péter, Budapest, Balassi, 2003, 10.

¹⁴ Ez a fogalom áll a szintén nemrég magyarra is lefordított Briggs–Burke-féle médiatörténet központjában is: Asa BRIGGS, Peter BURKE, *A média társadalomtörténete (Gutenbergtől az internetig)*, Budapest, Napvilág, 2004.

¹⁵ TAKÁTS József, *A Kulcsár Szabó-iskola és a „kulturális fordulat” (A Történelem, kultúra, medialisitás című kötet kapcsán)*, Jelenkor 2004, 11. sz., 1165–1177.

¹⁶ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Irodalomtörténeti elképzelések a New Literary History című folyóiratban = Az irodalomtörténet esélye*, szerk. Veres András, Budapest, Gondolat, 2004, 225.

A már a 70-es évek végén beinduló médiatudományi kutatások a 80-as években találkoznak a társadalom- és szellemtudományok berkeiben zajló régi paradigmákról és új elméletekről folyó tudásszociológiai és elméleti vitákkal. A találkozás eredményeként létrejött új kutatási irányvonalak összefoglalása korántsem egyszerű feladat, hiszen az éppen a 19. században az angol analitikus bibliográfia eredményeként létrejött könyvtörténetet már a 80-as években is számos, különböző szempontrendszer követő diszciplína vette körül, oly sok, hogy – ahogy Robert Darnton megállapítja –, ennek általános kontúrajait meghúzni lehetetlen:¹⁷ a könyvtártörténet, a sajtótörténet, kiadás- és nyomdatörténet, olvasástörténet, nem is beszélve az újabb médiatörténeti és -elméleti, illetve kommunikációelméleti kutatásokról. Jellemző különben, hogy Darnton is, mint ahogyan az egész massachusettsi konferencia anyagát (ahol Darnton szövege is elhangzott) tartalmazó kötet, könyvtörténetről beszél, pedig éppen az ő megállapításából is látható, hogy sokkal összetettebb jelenségről van szó. Ennek ellenére a közegvizsgálatra összpontosító nemzetközi kutatásoknak három irányvonala elkülöníthetőnek látszik: az angol–amerikai bibliografikus modell, a francia könyvtörténeti (*histoire du livre*) és a német recepcióesztétikai. A különböző hagyományok képviselőinek kutatásai, de különösen az angol–amerikai és a francia modell a 70-es években találkozik, és létrejön egy, a különböző társadalmak kommunikációs rendszereire, a kulturális változásokra koncentráló könyvtörténet. Ez a 80-as évekre már a különböző iskolák és módszerek eredményeit ötvözi a különböző nyelvterületeken,¹⁸ és vele párhuzamosan kialakul egy, a médiumok történetét vizsgáló kutatási vonal, amelynek létrejöttét azonban a kanadai Marshall McLuhan nevéhez szokás kötni. Napjainkban a közegvizsgálatra koncentráló kutatások *történeti* jellege a különböző területeken nyilvánvaló,¹⁹ mint ahogyan a különböző diszciplínák szétválaszthatatlansága is,²⁰ továbbá, hogy mind a nemzetközi, mind pedig a magyarországi irodalomtudományos gondolkodásban igény mutatkozik az irodalomtudomány módszertani elképzeléseinek a médiatudomány szempontjából való újragondolására. A kutatások interdiszciplináris jellege, az irodalomtudomány és a médiatudomány érintkezésének lehetősége jellemző módon az elméleti kérdésekben különösen érdekelt német nyelvterületen fogalmazódott meg többek között egy interdiszciplináris kutatásokról szóló kötet lapjain.²¹ Az elgondolás értelmében az irodalmi rendszertől a médiarendszerig vezető út a rendszerelméleten keresztül halad, ez utóbbit pedig az a feltételezés

¹⁷ Robert DARNTON, *What is the History of Books? = Books and Society in History (Papers of the Association of College and Research Libraries Rare Books and Manuscripts Preconference, 24–28 June, 1980, Boston, Massachusetts)*, Ed. by Kenneth E. Carpenter, R. R. Bowker Company, New York and London, 1983, 5.

¹⁸ Kenneth E. KARPENTER, *Preface = Uo.*, VII–VIII.

¹⁹ Néhány újabban született munka nyelvterületenként; a franciáknál: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo Cavallo, Roger Chartier, Budapest, Balassi, 2000.; BARBIER, LAVENIR, i. m.; BARBIER, i. m. Angol nyelvterületen: Alberto MANGUEL, *Az olvasás története*, Budapest, Park Könyvkiadó, 2001.; BRIGGS, BURKE, i. m. Német területen: *Hadbuch der Mediengeschichte*, Hg. von Helmut Schanze, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 2001.

²⁰ Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az egyes szerzők különböző narratívák megírásában egyaránt részt vesznek: Barbier például könyv- és médiatörténetet is ír, a két könyv pedig számos ponton érintkezik egymással, és egyaránt érint sajtó-, könyv-, olvasástörténeti és egyéb kérdéseket. A különböző kutatási területek egymásra utaltságát a francia származású, de spanyolul író Botrel fogalmazta egyöntetűen meg könyve címében: Jean-François BOTREL, *Libros, Prensa y Lectura en la Espana del siglo XIX*, Fundación German Sánchez Ruipérez, 1993. A könyvből kiderül azonban, hogy olvasástörténeti vizsgálatokat lehetetlen az oktatási és alfabetizációs kérdések nélkül vizsgálni, a materiális aspektus technikatörténeti problémák vizsgálatát vonja maga után, a terjesztés gazdasági kérdéseket, és mindezekhez még jogi, politikai és egyéb problémák is társulnak.

²¹ Reinhold VIEHOFF, *Von der Literaturwissenschaft zur Medienwissenschaft – und kein Weg zurück = Literaturwissenschaft: intermedial – interdisziplinär*, Hg. von Herbert Foltinek, Christoph Leitgeb, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002, 67–96.

hívta életre, hogy az irodalmi rendszer egy tágabb cselekvéság (a maga struktúrájában a média) alrendszere, és a médiacselekvések által meghatározott.²² Ennek a megközelítésnek szociológiai ihletettsége vezetett a kontextuális szemlélet fele, mely minden olyan jelenséggel foglalkozik, amely cselekvés összefüggést alkot a szöveggel, és az irodalmi cselekvést szociális cselekvésként értelmezi. Ebben az összefüggésben a média fogalma olyan integratív fogalomnak mutatkozik, amelybe egyrészt beépíthető a kultúra fogalma, másrészt pedig a fogalom megfelelő modellálása révén elméleti strukturálódás biztosítható: sokoldalú paraszociális médiainterakciók és produkciók révén megalkotható az esztétikai cselekvés koherens elmélete. Mindez pedig a történeti vonal mentén érdekes, hiszen a média így válhat az önreflexió és a kommunikáció társadalmi eszközévé.

4. A medialitással kapcsolatos problémák fő irányvonalai a 19. század végén: a tárcairodalom helye és helyzete az irodalmi kommunikációs formák rendszerében

4.1. Tüszköl, prűszköl, villámlik, csillámlik néhány perczig

A 19. század második felének évtizedeiben fokozottan elszaporodó sajtóirodalom elgondolkodtatóvá, problematikussá tette egyrészt az ebben a közegben alakuló műfajok, tágabb értelemben pedig az irodalom fogalmának a körülhatárolását, az irodalmi rendszer változásainak az értelmezését, a sokféle megszólalási mód műfaji változatainak az elkülönítését, továbbá azt, hogy a rengeteg írás közül való válogatásban milyen szempontok mérvadóak, a minőségi tárcairás ismerveinek és indítékainak leszögezését, és hogy az ebben a közegben megjelenő irodalomnak milyen viszonya van/lehet a könyvirodalommal.

Szomaházy Istvánnak a hírlapírással foglalkozó nagyobb összefoglaló munkája a tárcákról szóló fejezetében röviden áttekinti a műfaj létrejöttét és alakulását a 19. század első felétől könyve megírásának időpontjáig, és a tárcát megszilárdult irodalmi műfajként említi, mely éppen virágkorát éli a regény és a dráma mellett.²³ Lázár Béla műfaji kérdéseket, műfaji jellegzetességeket és a műfajváltozás állomásait vizsgálja szintén egy terjedelmesebb munka részeként.²⁴ Galamb Sándor írása²⁵ sokkal differenciáltabb nézőpontból tekint a kérdésre, markánsan szétválasztja a novellát és a rajzot, „két egymással ellenkező elbeszélő megnyilatkozásnak”²⁶ nevezi ezeket, a két műfaj részletes leírását adja, a rajz kialakulásában szerepet játszó külföldi hatásokat is felsorolja, a tárcaelbeszélés megjelenését pedig a 90-es évekre teszi. Lovrich Gizella a műfaj alakulásának történeti áttekintése és a külföldi hatások mellett a tárca és a tárcanovella markáns szétválasztását tartja fontosnak.²⁷

²² Uo., 83.

²³ SZOMAHÁZY István, *Az ujság*, Budapest, a Pesti Napló kiadása, 1893.

²⁴ LÁZÁR Béla, *A magyar tárcza fejedelme* = L. B., *A tegnapi, a ma és a holnap*, Budapest, Griel Károly csász. és kir. udv. könyvkereskedés, 1896, 173–181.

²⁵ GALAMB Sándor, *A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban*, *Budapesti Szemle*, 200. köt., Budapest, Franklin-Társulat, 1925, 47–72.

²⁶ Uo., 49.

²⁷ LOVRICH Gizella, *A tárca a magyar irodalomban*, Budapest, „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1937.

A tárcaírás kérdésével foglalkozó rövidebb írárok közül hol a műfaj sajátos jellegéből adódó aktualitását és napi értékét hangsúlyozzák,²⁸ hol a tárcaíró mibenlétének kérdésére próbálnak választ keresni,²⁹ hol a tárcaírás franciaországi útját és képviselőit követik nyomon,³⁰ hol pedig tréfás alakban fejtik ki elmarasztaló nézeteiket a rajz műfaji sajátosságaiával kapcsolatosan.³¹ Egy 1886-os írás némi túlzással arra is felhívja a figyelmet, hogy a regénynek tárcairegényé váló alakulása például újkeletű, néhány évtizeddel korábban még beláthatatlan, elképzelhetetlen jelenség, hiszen ezt akkor csakis könyvben, összegyűjtve és egyszerre volt szokás olvasni.³² Gyulai 1895-ös írása a rajzot vádolja azzal, hogy kiszorította a beszélyt az irodalomtermelés piacáról, és csak abban az esetben látja létjogosultnak, ha a regény vagy legalább a beszély előtanulmányául szolgál.³³ 1898-as Kisfaludy Társaság-beli megnyitója³⁴ pedig egyes helyein mintha nem tenne különbséget beszély, vázlat, rajz, genrekép és tárcaelbeszélés között,³⁵ más helyein viszont egyértelműen a tárcaelbeszélést címkézi a zsemle megnevezéssel,³⁶ de nem a műfajt kárkoztatja, hanem mennyiségi túltengését, nem azt tartja kórjelnek, ha belső indíttatásból születik, hanem azt, ha külső körülmények ragadják az írókat tárcaelbeszélés írására.³⁷ Ugyanezt a nézetet vallja a *Magyar Szemle* névtelen cikkírója is, kinek meggyőződése, hogy: „Ha minden tehetség belső és nem külső okokból ír és alkot, bizonyára felszínre kerül minden műfajnak a maga hivatott művelője.”³⁸ Benedek Elek egyenesen „irodalmi rabló gazdaságnak” nevezi a tárcaelbeszélések beteges divatját,³⁹ Ambrus Zoltán szerint viszont a tárcaelbeszélések „nagyobbik része többet érdemel huszonnégy órányi sikernél.”⁴⁰

4.2. A társadalmi érintkezés szabályai: a konvenciók szerepe az irodalmi kommunikációban

A szóban forgó évtizedek némely szövege annak az aggodalmának is hangot ad, hogy a nagy mennyiségű sajtóirodalom veszélyezteti a könyvirodalmat. György Aladár szerint az a tény, hogy a hírlapirodalom hatalmasan túlszárnyalja a könyvirodalmat a „kiváló lendületet nyert” társadalmi élettel hozható összefüggésbe, a gyors haladás pregnáns kifejezője, és a legalkalmasabb közeg az ismeretek széles körben való terjesztésére.⁴¹ A két típusú irodalom között azonban jótékony, harmonikus viszonyoknak kell lenni. „...a hírlapirodalom teljesen soha nem pótolhatja a könyvirodalmat,” de „a könyvekben feltalálható adatok s művelődési eszmék népszerűsítésére egyetlen közeg sem olyan alkalmas, mint a hírlapirodalom. Józanul értve az

²⁸ B-i L-s, *Magyar tárcaírók, Új Korszak*, 1866, II. évf., 21. sz. (máj. 21.), 667–670. (Az alfejezet címe is ebben az írásban hangzik el.)

²⁹ *A tárcaírás gyermekkorából, Koszoru*, 1884, 33. sz. (aug. 17.), 521–522.

³⁰ *A tárcaírás középkorából, Koszoru*, 1884, 41. sz. (okt. 12.), 649–651.

³¹ P. SZATHMÁRY Károly, *Rajz ur az esküdtszék előtt, Magyar Szalon*, 1884, I. köt., 122–127.

³² LATKÓCZY Mihály, *Magyar tárcaírókról, Sárosmegyei Közlöny*, 1887, VI. évf., 1. sz. (jan. 6.), 1.

³³ GYULAI Pál, *Az irodalom és hírlapjaink, Budapesti Szemle*, 81. köt., Budapest, Franklin Társulat, 1895, 458–464.

³⁴ Uő, *A tárcaelbeszélésekről* = Gy. P., *Emlékbeszéd*, II. köt., Budapest, Franklin-Társulat, 1902, 347–356.

³⁵ „Azonban dalözön helyett most más özönben uszunk, a prózában írt úgy nevezett beszélyke, vázlat, rajz, genrekép vagy a mint röviden mondani szokás, tárcaelbeszélések özönében.” (Uo., 348.)

³⁶ Uo., 349.

³⁷ Uo., 354.

³⁸ (-), *Hiányzó műfajok, Magyar Szemle*, 1898, 13. sz. (márc. 27.), 146.

³⁹ BENEDEK Elek, *A zsemle, Magyar Kritika*, 1898, 10. sz. (febr. 15.), 165.

⁴⁰ (a. z.) [AMBRUS Zoltán], *Irodalom (A tárca-özön. – Egy új regény.)*, *Pesti Napló*, 1898, 49. évf., 49. sz. (febr. 18.), 1.

⁴¹ GYÖRGY Aladár, *A hírlapok s a könyvirodalom hazánkban, Koszoru*, 1883, I. köt., 15. sz. (ápr. 15.), 237.

irodalom e két ága között nincs antagonizmus, sőt egyik a másikat kiegészíti. Angliában szintén hatalmas a hírlapirodalom, de senkinek sem juthat eszébe panaszkodni annak hatalma felett s olyasmivel vádolni azt, mint nálunk gyakran megtörténik, hogy a könyvirodalmat lenyűgzi vagy legalább megbénítja.”⁴² György szerint a panasznak alapja, s speciális okai vannak, mégpedig: a napi sajtó túlnyomóan politikai irányzata, a gyorsaság, a lapszerkesztők csekély érzelmi nevelői feladatuk iránt, illetve a szakközlönyök és szemlék hiánya. Következtetése, hogy a hírlapirodalom határozottan hátrányára van a könyvirodalomnak, s ezen a helyzeten csak az oktatás, a népszerű tudományos előadások szervezése és a közkönyvtárak létrehozása segíthet.⁴³ Néhány évvel korábban, vagyis 1877-ben, amikor Ágai Adolf egybegyűjti tárcáit, Greguss Ágostot kéri meg, írjon a készülő könyv elé előszót. Nem véletlen, hogy Lázár Béla azt állítja erről az írásról, hogy „Greguss kb. tíz évvel ezelőtt Ágai könyve kapcsán tulajdonképpen egy új műfajt talált ki: a tárcát,” és azt „a levél általános címe alá osztotta be.”⁴⁴ A megállapítás érdekessége abban rejlik, hogy Greguss épp a könyv kapcsán találta ki a tárcza műfaját. Lázár itt arra gondolhatott, hogy az összegyűjtés és a könyv alakban való megjelentetés hívott életre a műfajjal szemben egyfajta határozottabb állásfoglalást, mint ahogy az is nyilvánvaló, hogy Greguss személye, műfajdefiníciója és leírása legitimációs aktusként hatott. Mindezek mellett azonban a társadalmi érintkezés szabályainak érvényesülése is tetten érhető ebben az irodalmi kommunikációs helyzetben: a bemutatás olyan közvetítő révén történik, aki mindkét fél számára ismert, és akinek az egymásnak bemutatandó felek kapcsolatát illetően valamilyen célja van. „Kedves barátom! – írja Greguss – / Ön avval a fölhívással tisztelt meg, írjak könyvéhez egy előszót. Ime, levelet írok.

Minek is volna előszó az ön könyvéhez? Hát rászorul-e ön arra, hogy a közönségnek bemutassák? Vagy úgy! Nem önt kell bemutatni, hanem a cikkeket melyekből egész könyve áll. Mert ezek a cikkek tárczacikkek, a tárczacikk pedig, mondják, nem is műfaj, nem olyan valami mint az óda, vagy a beszély, vagy csak a chria is, az »irálytanok« nem tudnak róla, csak afféle rossz pénz – Lamartine legitimista fölfogása szerint – a könyvek jó pénzéhez képest, azért nem is való könyvnek.”⁴⁵

A genette-i fogalommal allografikusnak (allographic)⁴⁶ nevezett előszó funkcióira már Arany László felhívta a figyelmet az Ágai könyvéről írt recenziójában.⁴⁷ Greguss előszava nagyon tudatosan halad a feljebb idézett fordított érvelés irányából először egy megkérdőjelezhetetlen tekintélyű intézményre való hivatkozáson át a tárcával kapcsolatosan megfogalmazott vádak

⁴² Uo., 238.

⁴³ Uo., 238–240.

⁴⁴ LÁZÁR, i. m., 173.

⁴⁵ GREGUSS Ágost, *A tárczacikkről* = G. Á., *A balladáról és egyéb tanulmányok*, Budapest, Franklin-Társulat, 1886, 337.

⁴⁶ Gérard GENETTE, *Paratexts (Thresholds of interpretation)*, Cambridge, Cambridge University Press, 263–275.

⁴⁷ „[Ágai] bizonyos ünnepélyességgel lép föl s általánosan jól ismert író léteire Greguss Ágost által mutatattja be magát a közönségnek és az irodalmi világnak. Mintha az esztetikai areopag egyik képviselője által hivatalosan akarná birtokába venni azt a helyet, a mit már sajtó szerzése jogcíménél fogva különben is régóta elfoglalva tart. Legalább ezt sejteti a bevezető előbeszéd, mely kiváló figyelemmel fejtegeti az installáció jogi oldalát: a tárczaírásnak általában, s Ágai tárczáinak különösen irodalmi jogosultságát. Azonban ezen kívül meglehetősen részletes kritikai méltatást is foglal magában. Kifejti a tárczaírás történetét s körét; rámutat a francia tárczákra mint e műfaj legkiválóbb mintáira; helyet jelöl Ágai tárczáinak azon osztályban, a melynek francia neve *causerie*; kiemeli elevenségét, pezsgő előadását, mulattató ügyességét; fölemlíti, hogy többnyire a gúny hangján szokott beszélni, hogy szereti az emberszólást és a pletykát, s hogy stílje eredeti, élczes, magyaros.” (ARANY László, *Porzó Tárczalevelei* = A. L., *Tanulmányai*, 3. köt., Budapest, Franklin-Társulat, 1901, 357–358. Kiemelés az eredetiben.)

felsorolásáig, hogy végül eljusson a védőbeszédig, miközben nemcsak informatív és ajánló, hanem kritikai kommentárt nyújtó és értéktulajdonító is egyben.

Az újságíró professzionalizmusának elismerését bizonyítja, hogy a francia akadémia már nem egy hírlapírót választott tagjai közé: „Őn azok közé tartozik a kik szeretik a szabályt, a tekintélyt, ha t. i. okos; a tárczacikk dolgában pedig csakugyan illetékes tekintélyre hivatkozhatni: a francia akadémiára, mely újabban kétszer egymás után elsőséget adott a cikkeknek a könyv előtt: minap választotta meg John Lemoinet, csak mint hírlapírót; és ki helyére? Jules Janin helyére, a ki meg csupán tárczacikkeinek köszönhetette hogy bejutott.

Az akadémiát nemcsak nálunk ócsárolják, a kik nincsenek benne; a francia akadémia varázsa is két százados szidások közben fokozódott, és szavazatát bizony döntőnek ismerhetjük, kivált az irodalmi műfajok ügyében melyeknek telivér tisztasága fölött mindenkor szigorúan őrködött, s legkivált a tárczacikk ügyében mely úgy is francia termék.”⁴⁸

A tárcával kapcsolatosan eddig megfogalmazott vádak két legjelentősebbike: a tárca teljesen „kiforgatta a regényt epikai kényelméből és tárgyilagosságából,”⁴⁹ és megöli a könyvet: „El nem hallgathatom azonban azt a másik vádat, mely, a mennyiben alapja van, épen a jó tárczát sújtja: hogy t. i. megöli a könyvet, könnyű, futólagos olvasásra szoktat bennünket, elveszi kedvünket a nagyobb, nyomosabb, állandó olvasmánytól, melyhez, a régi jó időben, újra meg újra visszanyúlnunk oly jól esett. A pillanat hatása alatt keletkezve, csak pillanatnyi hatások iránt tesz fogékonytá, szórakoztatva, fokozza kapkodásunkat, megsökönösíti korszerű nyavalyánkat, az idegességet, megnehezíti figyelmünk és szorgalmunk öszpontosítását, egészséges megfeszítését, még pedig annyival inkább minél tökéletesebben van írva. Századunk sietős, rohanós élete módjához igaz, hogy jobban hozzáilleszkedik a tárca mint a könyv; de szabad-e ezért, okszerűen, a tárczára hárítanunk a felelősséget? Hiszen nem a tárca szülte a századot, hanem a század a tárcát. És, nem szül-e könyvet is? könyvet, nem csak számra, hanem lélekre, szellemre is legalább akkora értékűt mint az előbbi századok.”⁵⁰

A tárcacikk alkalmiságával, napi értékével szemben megfogalmazott vádakkal kapcsolatosan érvel Greguss előszava tulajdonképpen amellet, hogy a tárcairodalomhoz megjelenésénél fogva természetesen és szükségszerűen társított közeg képzete nem kizárólagos, sőt lehetséges és szükséges ennek a irodalomnak a könyvformájú irodalom közegébe való beemelése más műfajok mintáját követve: „Hogy ne jutna itt eszünkbe Goethe szava, hogy a jó költemény voltaképp alkalmi költemény, s hogy ne olvasnók rá a tárczára is. Ha pedig a költeményeket világszerte könyvbe gyűjtik, miért ne volna szabad tárczacikkekből is könyvet csinálni?”⁵¹ Greguss álláspontja a zsemleképű tárcairodalommal szemben egy sokkal optimistább alternatívát kínál föl: az aktualitásában alapvetően *értékesként* elképzelt tárcairodalom napi értékei tartóssá, huzamos idejűvé konvertálhatóak így.

5. Az irodalom hétköz- és ünnepnapi közegeiről a 19. század második felében

A 19. század második felében, különösen a tárcairodalom felvirágzásával párhuzamosan létrejön az irodalom fogalmának a szövegek megjelenési közege mentén való elkülönítése: ezt fejezik ki a tárca- és könyvirodalom terminusok, de ugyancsak erre a szétválásra, erre az elkülönítésre

⁴⁸ Uo., 338.

⁴⁹ Uo., 340.

⁵⁰ Uo., 340–341.

⁵¹ Uo., 342.

figyelmeztetnek a zsemle és a kalács kulináris metaforák is. Az elkülönítés mibenléte meglátásom szerint nem is annyira minőségi kritériumok, hanem a szövegek létrejöttének és használatának alkalmi, illetve az alkalmisághoz társított érték kategóriák mentén történik, és ez vezet utólag a minőséggel kapcsolatos dilemmák megfogalmazásához.

Az elkülönítés következménye egyrészt, hogy megszületnek a magyar irodalomtörténet-írás másod- vagy harmadvonalbelinek számító századvégi tárcaírói, tárcaelbeszélői, köztük Petelei István is, másrészt viszont, hogy az elkülönítés látszólagos problémátlanúsága még manapság is ott kísért az irodalomtörténet-írásban. Látszólagos, ezt misem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy mind a mai napig fenntartással nyúlunk ehhez az irodalomhoz, és hogy az ennek leírására született terminológia (populáris irodalom, tömegirodalom) mögött legfeljebb statisztikai és nem is olvasástörténeti adatok rejlenek.

Találónak tartom a zsemle és a kalács megnevezéseket annyiban, amennyiben ezek szolgáltatják az alapot az irodalom hétköz- és ünnepnapi közegeinek az elkülönítéséhez. Az elkülönítés alapja nem valamilyen értékhierarchia felállítása, hanem az irodalom két különböző létmódjának, használatának és szerepének a tételezése. Ezt a két különböző létmódot, használatot és funkciót hordozza magában és fejezi ki az a két különböző közeg, amely szempontból alapvetően meghatározza a 19. század második felében az irodalmi és társadalmi kommunikációt.

Problémát jelenthet egy ilyen fogalom páros használata esetében az az előfeltevés, amely minden ilyen duális viszonyt felállító szemléletben benne rejlik: hogy az irodalom különböző jelenségei, jelen esetben közegei, bizonyos, előre felállított szempontok alapján kategorizálhatóak, illetve az egyes közegek a megadott szempontok alapján tisztán elkülöníthetőek. Ennek a problémának nem utolsó sorban ismeretelméleti vetületei is vannak. Éppen ezért az irodalom hétköz- és ünnepnapi közegeinek elkülönítését nem biztos, de lehetséges alternatívaként kezelem a vizsgált időszak jelenségeinek értelmezésében.

A 18. század vége és a 19. század irodalmával foglalkozó értelmezői nyelvben már kialakult az egyes jelenségek leírására szolgáló páros fogalomhasználat. Számos példát idézhetnénk itt, nemcsak az irodalomtörténet-írás területéről: ez képezi az alapját a népszerű és a magaskultúra, az elit és populáris irodalom elkülönítésének, a hozzáértés és dilettantizmus viszonyának, a nyilvános és magános irodalomnak, az elkülönülő és a közösségi irodalmi programok leírásának, a kontextuális és szövegközeli olvasásmódok megkülönböztetésének stb. De azt már Mircea Eliade megírta *A szent és a profán* című könyvében, hogy a dualisztikus gondolkodásnak a különböző kultúrákban kimutatható, és erősen hagyományozott vallásfilozófiai háttere van, és ennek nem a viszonyrendszer felállítása, nem is a profánról és főként nem a szentről való valamilyen biztos tudás birtokba vétele a lényege, hanem az, hogy így a különböző jelenségek valamilyen rendszerben szisztematikusan tárgyalhatóak. Szóhasználatában is tulajdonképpen erre vezethető vissza az, amit Assmann mond például az emlékezet két alfajáról: a kommunikatív és a kulturális emlékezetéről, melyek polaritásának az időtengelyen éppenséggel ünnep és hétköznap kettőssége felel meg, társadalmi téren pedig a kulturális emlékezésre szakosodott társadalmi tudás-elit és a csoport közrendű tagjainak szétválasztása.⁵² Az ünnep rendje és a köznap rendje azonban nem különülnek összefüggéstelenül el, nem is ez az elkülönítés alapja és célja: „Eredetileg igazából egyetlen, önmagában ünnepélyes és szent rend létezik, amely a mindennapok során segít az eligazodásban. Az ünnep eredeti tiszte voltaképpen az idő tagolása, nem pedig egy a »mindennapok idejével« szembeszegezett »szent idő« megalapítása. Az

⁵² Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet. (Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában)*, Budapest, Atlantisz, 1999, 55.

ünnepek struktúráját és ritmust kölcsönöznek az időfolyamnak, megteremtve az időnek azt az általános rendjét, amelyben a mindennapok elnyerhetik méltó helyüket.”⁵³

Látható, hogy hétköz- és ünnepnap elkülönítésében a szétválasztás alapját az idődimenzió képezi. Az irodalom hétköz- és ünnepnap közegének megkülönböztetésében is ez a szempont mérvadó, és ennek alapjául szolgálnak a szövegek aktualitásával kapcsolatosan felvetett korabeli problémák. Az alábbiakban tehát hat szempont alapján különítem el az irodalom hétköz- és ünnepnap közegét aszerint, hogy: *mit, kik, hogyan, mikor, mire és milyen alkalomból* használnak.

Az irodalom hétköznapi közegéi azok a materiális hordozók, amelyekkel az olvasók a mindennapokban, hétköznapi rendszerességgel találkoznak, és amelyek rendszeres megjelenése és jelenléte nem kötött semmiféle, a hétköznapokból valami módon kiemelkedő ceremoniális aktushoz. Létrejöttükben a gyors el(ő)készítés jellemző, használatuk a mindennapi élet legbanálisabb, leg(meg)szervezetlenebb alkalmihoz igazodik. Terjedelmileg rövidek, és megszerzésük nem igényel különösebb anyagi erőfeszítést. Az ebben a közegben megjelenő szövegek hozzáférhetősége széles körű, gyakorlatilag bárki olvashatja őket, beleértve a tágabb értelemben vett nagyközönséget és a szövegek értelmezésének és használatának hivatásos, profi olvasóit is. A hétköznapi közeg hordozta szövegeknek a nagyközönség általi befogadása nem esztétikai célokat követ, hanem a mindennapi élet különböző kommunikációs helyzeteinek képezi az alapját. Jellemzője ennek a befogadásmódnak, hogy rendszertelenül és igen ritkán hagy nyomot maga után, lévén, hogy elsősorban egy olyan olvasóközönséghez kötött, amelynek nem feladata sem a normaképzés, sem az orientáció. Amennyiben pedig nyomot hagy maga után, ez nem az értelmezés hivatásos képviselőinek bevett műfaji hagyományaihoz illeszkedik, mint amilyen a kritika, a recenzió, az esszé, a tanulmány, hanem a mindennapi élet eseményei szülte alkalmakhoz, és ezek szokásos műfajaihoz: a bizalmas, baráti beszélgetéstől a pletykán keresztül a rosszindulatú áskálódásig. Éppen ezért megnyilvánulásaiban nem valamilyen képzettség, felkészültség, szakmai kompetencia mutatkozik meg, hanem legtöbb esetben érzelmek, indulatok, szimpátiák vagy antipátiák fejeződnek ki. E közeg jelenségeinek és írásainak az értelmezése az irodalomtörténet-írás vagy -kritika valamilyen jól ismert műfajában, biztos, hogy a hivatásos irodalomértés valamelyik képviselőjét rejti magában, és nem a mindennapok egyszerű olvasóját.

Az irodalom hétköznapi közegéi rövid távon használatosak, jellemzőjük a folyamatos, meghatározott időközönként való cserélődés, a mindig újjal való helyettesítés, az illékonyság, az aktuális, naphoz, esetleg órához kötött használat, a megőrzésükkel szembeni igénytelenség (hacsak nem jöttek létre ennek intézményesen szervezett keretei), és ebből adódóan a folyamatos újrahasznosítás lehetősége. Használatuk alkalmi rendszerint szertartásmentesek, előkészítetlenek és kevésbé emlékeztetők.

Az irodalom ünnepnap közegéivel az olvasók nem hétköznapi rendszerességgel, hanem különleges alkalmak során találkoznak. Létrejöttüket a gondos előkészítés, az időigényesebb megszerkesztés jellemzi, használatuk a mindennapi élet intézményes, fegyelmezett alkalmihoz és személyeihez kötődik. Terjedelmileg hosszabbak, és anyagilag mindenképpen nagyobb megterhelést jelentenek, mint az irodalom hétköznapi közegéi. Az ebben a közegben megjelenő szövegek hozzáférhetősége is széles körű, gyakorlatilag ezeket is olvashatja bárki, de befogadásuk rendszerint esztétikai célokat követ. Az irodalomértelmezés hivatásos képviselői elsősorban ennek a közegnek a vizsgálatára koncentrálnak, a normaképzés és az esztétikai orientáció ennek a közegnek a szövegei alapján jön létre. A profi irodalomértelmezés műfaji hagyományai, de maguk a profi irodalomértelmezők is elsősorban ehhez a közeghez kötődnek a

⁵³ Uo., 58.

hivatásos irodalomértelmezés bevett műfajaival együtt, amelyekben a szakmai képzettség, a hozzáértő véleményalkotás jut kifejezésre.

Az irodalom ünnepnapjainak közegeire a hosszú távú használat jellemző, az állandóság, a stabilitás, a maradandóság, a megőrzésükre fordított különös igényesség, a folyamatos újrakereshetőség és a megtalálás lehetőségeinek kialakított és rögzült hagyománya. Használatuk alkalmi lehetnek szertartásmentesek, de nagyon gyakran kötődnek különböző ceremóniákhoz, éppen ezért sok esetben igen alaposan előkészítettek, és általában emlékeztetések.

Az irodalom hétköz- és ünnepnapjainak közegeinek fenti szétválasztása a nyomtatványok 19. század folyamán való differenciálódásának az eredménye.⁵⁴ Ennek sajátos következménye, hogy kialakul az egyes közegekhez kötődő befogadók jellegzetes csoportja, illetve a befogadás módjai és műfajai, és ebben az elkülönítésben tulajdonképpen nyilvánvalóvá válik a szövegek mindenkor befogadásának alapvetően két típusa: a tudományosan és a nem tudományosan reflektált olvasásmód. Természetes, hogy az irodalom ünnepnapjainak közegeihez is kötődhet nem tudományosan reflektált olvasásmód, és ez fordítva is igaz lehet. Történetileg azonban az ünnepnapjainak közegehez társított tudományosan reflektált olvasásmódnak, illetve a hétköznapi közegehez társított nem tudományos olvasásmódnak alakult ki hagyománya. Végül pedig hangsúlyozandó, hogy a különböző közegek használatának módja és alkalmi átfedéseket eredményezhet a fenti kétosztatú elkülönítéssel szemben. Abban a törekvésben például, amely az 1880-as években az első magyar hírlapkönyvtár létrehozásának igényében fejeződik ki, az is benne van, ahogyan az irodalom nagyon is hétköznapi közegehez, a hírlapirodalomhoz kapcsolódó aktualitást, illékonyt próbálják az irodalom ünnepnapjainak közegeivel kapcsolatosan kialakított hagyomány mintájára a maradandóság, a stabilitás, az állandóság, a visszakereshetőség, a tárolhatóság szférájába vonni, végül sikeresen.

*

Míg Ágai Adolfot Greguss, Petelei Istvánt éppenséggel Ágai Adolf mutatja be az olvasóközönségnek, ismételten a társadalmi érintkezésben érvényesülő szabályok mintájára. Ezt maga Ágai a következőképpen említi Petelei első kötetéről írt recenziójában: „Azt mondtam főntebb valahol: az »én Peteleim«. Nem állíthatom a magam nevelésének, ami csak dicsekedésemre szolgál; de igenis, amolyan keresztapja vagyok, aki a nyilvánosság keresztvizére tartottam őt s helyet szereztem neki az irodalom nagy anyakönyvében.”⁵⁵ A szóhasználat metaforikus ugyan, de az is tény, hogy a Petelei Istvánként ismert szerzői nevet Ágai Adolf kapcsolta össze első ízben egy Petelei-írta szöveggel. Ez a szöveg pedig Petelei első nyomtatásban megjelent rajza, a *Klasszi*.

6. A konyhaszolgálótól Szűz Máriáig: a *Klasszi* hagyományozási közegei

A *Klasszi* először a Nemes Ödön szerkesztette marosvásárhelyi *Erdélyi Híradó* 1878-as, második évfolyamának 49. és 50. számában jelent meg két részben, *Klasszi, a foltozó szabó* címmel, -án

⁵⁴ Az elkülönülés folyamatáról részletesen: SZAJBÉLY Mihály, *Médiatörténet és sajtótörténet viszonyáról, avagy van-e értelme folytatni a félben maradt magyar sajtótörténetet?*, *Médiakutató*, 2005, 6. évf., 1. sz., 71–79. (Előadásként elhangzott az Országos Széchényi Könyvtárban 2004. december 10-én megrendezett sajtótörténeti konferencián, melynek témája az akadémiai sajtótörténet folytathatóságának kérdése volt.)

⁵⁵ ÁGAI Adolf, „Keresztek.” (*Tíz rajz. Írta Petelei István. Budapest, Révai testvérek kiadása.*), *Fővárosi Lapok*, 1882, 19. évf., 12. sz. (jan. 15.), 77.

aláírással, műfajmegjelölés nélkül.⁵⁶ A lap saját bevallása szerint „politikai, társadalmi és közgazdasági közlöny” volt, és háromszor jelent meg hetente: kedden, csütörtökön és szombaton. Első számai nem közölnek programcikket, csupán az első évfolyam végén olvasható előfizetési felhívásból következtethetni valamelyest utólagosan a lap célkitűzéseire: a közügyeknek és a társadalomnak kíván szolgálni, a kunyhó és a palota lakóinak egyaránt, „főszólyt fektetvén arra, hogy szabatos, tiszta irállal, rövidbe foglalva mindazt előadja, mi akár a nagyvilágban, akár hazánkban, illetőleg megyénk és városunkban történik.”⁵⁷ Petelei már 1877 közepétől közöl – elsősorban művelődéstörténeti – cikkeket az *Erdélyi Híradó*ban, a következő évben pedig részint folytatja ezeket a művelődéstörténeti tanulmányokat, részint pedig kipróbálja a könnyebb, csevegésszerű tárca műfaját is. A *Klasszi* első változata mellett itt jelenik meg szintén 1878-ban a későbbi *Eszter és János* című írásának egy korai változata *Nehéz urnak lenni* címmel, névtelenül.

A *Klasszi* másodízben az Ágai szerkesztette képes szépirodalmi hetilapban, a *Magyarország és a Nagy Világ* 1879-es, 16. évfolyamának 2. számában jelent meg, *Klasszi* címmel, immár Petelei István aláírással és szintén műfajmegjelölés nélkül.⁵⁸ A *Klasszit* megelőzően közölte a lap 1878 végén Petelei itt megjelenő első írását, a T.-vel jegyzett *Caleidoscopot*, majd a *Klasszit* követően 1879-ben nyolc más szöveget is.

A szöveg harmadszor a kolozsvári kormánypárti politikai és közgazdasági napilapban, a Békésy Károly szerkesztette *Kelet* 1881-es, 11. évfolyamának 272. és 273. számában jelent meg, szintén *Klasszi* címmel, Petelei István névjelzéssel, és ezúttal már rajz műfajmegjelöléssel.⁵⁹ Petelei ebben az időben a *Kelet* munkatársa, 1880 szeptemberétől közöl itt elsősorban a tárcarovatban cikkeket, csevegéseket, majd 1881-től rajzokat, novellákat is.

Végül pedig Petelei kilenc más szövege társaságában fölvette a *Klasszit* első kötetébe, a *Keresztekbe* is, mely 1882-ben jelent meg a Révai Testvérek kiadásában.

7. Indulatok, szimpátiák és antipátiák: a *Klasszi*/Petelei fogadtatása a hétköznapiakban

Még egy év sem telik el a *Klasszi Erdélyi Híradó*-beli megjelenésétől, amikor Petelei a következőket írja barátjának, Jakab Ödönnek: „Nemes Ödönnek [az EH szerkesztőjének] felmondtam a barátságot. Semmi ok nem késztetett rá egyéb, mint vastag sajtóhibák, melyekkel utoljára megjelent egy pár tárcámat elborították. Bántott a figyelem minden hiánya. Megkértem, hogy ne küldje a lapját, mert ez év folytán – egyéb dolgom lévén – nem dolgozhatom az ő lapjába.”⁶⁰

Nincs rá pontos filológiai bizonyíték, csak Petelei gyanakvása, hogy Nemes Ödön (valószínű, ezek után már nem küldte többé lapját, de) visszatromfolt: a *Klasszi Magyarország és a Nagy Világ*-beli megjelenése után feljelentette Peteleit Ágainál, hogy korábban már megjelentette szövegét máshol is. Ágai szerkesztői üzenetben válaszolt a feljelentőnek: „P. M. és N. J. (M. Vhely) P. nagyon helyesen cselekedett, midőn az ottani lapocska éjjeléből kiásva csinos cikkét,

⁵⁶ -án [PETELEI István], *Klasszi, a foltozó szabó, Erdélyi Híradó*, 1878, 2. évf., 49. sz. (ápr. 25.), 194–195. és 50. sz. (ápr. 27.), 198.

⁵⁷ *Előfizetési felhívás az Erdélyi Híradó 1878-ik évi II-ik évi folyamára, Erdélyi Híradó*, 1877, 1. évf., 150. sz. (dec. 18.), 603.

⁵⁸ PETELEI István, *Klasszi, Magyarország és a Nagy Világ*, 1879, 16. évf., 2. sz. (jan. 12.), 26–27.

⁵⁹ Uő, *Klasszi, Kelet*, 1881, 11. évf., 272. sz. (nov. 30.), 1117. és 273. sz. (dec. 1.), 1121–1122.

⁶⁰ *Petelei István – Jakab Ödönnek*, MV., 1879. jan. 18., PETELEI István irodalmi levelezése, s. a. r. Bisztray Gyula, Bukarest, Kriterion, 1980, 40–41.

lapunknak megküldé. Hadd gyönyörködjünk benne többen. Szives figyelmeztetésük – szinte azt mondtuk denuncziálásuk – nem vesztett volna sulyából, ha levelöket bérmentesítik. Egyébkint abból a bátorságból ítélve, mellyel önök e két nevet soraik alá irták, van okunk föltenni, hogy önök, helyesebben hogy ön: a P. M. és N. F. [!] nevét bitorolta.”⁶¹

1879. január 28-án kelt levelében Petelei szenvedélyesen panaszkodik barátjának az esetről: „Nos Jakab Ödön megkezdtém, hogy a magam ügyével úntassalak, hát csak folytatom is.

Tudod mocsok publicum ez a miénk. Határtalanul mocsok. A Klasszi szomoru históriája még egyre kisért. Két hitvány ember denunciált engem Againál, hogy a Klasszi már megjelent az Erd. Híradóban. (Ez nem igaz. A mi a Magy. nagy Világban van merő s merőben más formájú újból dolgozott történet. Anyiban hasonlít csak a mennyire egy mocskos konyhaszolgáló hasonlít Szüz Mariahoz. Mind a kettőnek „nő” a neve.) Agai a „M. NV”ban válaszol nekik P. M. és N. I. [!] betűk alatt. Olvasd el. Agai tudta, hogy ez már más alakban megjelent egy vidéki lapocskában. Azt írta: bánja is ő?! De Jakab Ödön sok mindent adnék ha tudnám a nevét annak a két – vagy úgy lehet egy – hitvány fráternek. Megkeseríteném a napját. – Bevallom neked, hogy én Nemes Ödönre gyanakszom. A Klasszi az Erd. Híradóban 2ik tárczául jelent meg 1877-ben Februárban.⁶² Kúrta igénytelen történetke volt a mit el sem olvasott senki. Név sem volt alá írva. Ha ki elolvasta is megfelelt azolta. De meg rá sem ismerhetett. Nemes tudta egyedül, hogy én írtam. Nemes emlékezett egyedül vissza reá. Senki kivüle és Mentovich Gyúlán kívül nem tudott az Erd. Híradóbeli Klasszi históriáról. Most Nemes haragszik reám mert nem balikoskodom az ő lapjánál s ez a megtorlás kapóra jött neki. Probálok egyet Againál: Hátha leküldi teljes discretio mellett a levelet. Az írásra majd csak rá ísmernék. Hanem fogadom neked Jakab Ödön, hogy megmocskolom a ki volt ha rá jövök. S akár milyen hosszú lesz ís az életem rá emlékszem jóba, rosszba. Sem időt sem fáradtságot nem kímélek de megkeserítem neki azt a rossz szándéku árulkodást. Tanácsolj hogy járjak utána hogy ki volt.”⁶³

Petelei végül nem kapta meg a levelet Agaitól, viszont Ágai „keresztapai gyöngédséggel” válaszolt neki is egy szerkesztői üzenetben: „P. I. (M.-Vhely.) Semmi ok a röstelkedésre. Mi, tudva bár, hogy egy vidéki lapocskában már megjelentek, szivesen közöltük azokat a rajzokat, melyeknek meleg költészete, igazi humora s finom megfigyelése kedvező szó tárgyává lettek komoly irodalmi körökben. Éltünk a gyanupörrel, hogy ama két név bitor uton került a »denunciáló« levél alá. A rongyiratot, mint minden levelet, legott megsemmisítettük. Az áskálódás ne akassa meg önt a szerencsésen megkezdett pályán. Üdvözlötünket.”⁶⁴

Az eset után néhány hónappal Petelei ismét a személyét érintő negatív indulatokról ír barátjának: „Édes jó barátom, Ödön! Be igen sok szamárság tenyész ezen a világon. Ne ítélj meg, mert Vásárhelyről szólva azt mondom: „ezen a világon”. Utoljára is az a világ igaziból a miénk, amelynek szeme láttára növünk-fogyunk, amelynek szokásai szerint szeretjük szabni dolgainkat. Ez a világ az enyém *ma* igaziból, s *neked* nem szégyenlem bevallani, hogy ennek a világnak vélekedése érdekel engem. A hiúság porát, mely megszáll minket, amíg felnövünk, nem moshatja le teljesen sem a vénülés, sem a tanulás. S akárhogy géráljuk, hogy az emberek ítéletével dehogy törődünk: mégis jobban esik, ha dicsérnek, mint ha gyaláznának.

Te nem képezed azt, mennyire bántott engem az a sok rosszakarát, gyűlölködés, amellyel találkoztam azolta, hogy öngyilkos nem lévén, nevem mégis megjelen egyszer-másszor

⁶¹ Magyarország és a Nagy Világ, 1879, 16. évf., 4. sz. (jan. 26.), 63.

⁶² Petelei rosszul emlékezhetett a dátumra. Lásd az 50. jegyzetet!

⁶³ Petelei István – Jakab Ödönnek, MV. 1879. Jan. 28. – OSZK Kt., Levelestár. Kötetben: *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája*, s. a. r. Marosi Ildikó, Bukarest, Kriterion, 1973, 75–76.

⁶⁴ Magyarország és a Nagy Világ, 1879, 16. évf., 5. sz. (febr. 2.), 79.

nyomtatásban. Akit sohasem bántottam is, úgy nézett rám, mintha halálosan sebeztem volna. Ha a hátomra egy cédula lett volna ragasztva ilyen felírással: »vigyázzatok, mert pestises!« nem kerültek volna jobban. Azt vélték, hogy én a talpamtól fejem tetejéig komisszágokkal vagyok szaturálva, s ha kit nem martam meg ma, minden okvetetlen megmarandom holnap. A sok mosolygás, kézszorítás alatt mind ezt éreztem folytonosan. Akadtak tanítóim, akik bebizonyították, micsoda veszedelmes útra tévelyedtem, kik szívükre vették, hogy megmentsenek az örvénytől, melybe berohanandó vagyok. Apor báró fárdságot vett magának elmondani, hogy milyen jól mulat ő azokon, amiket tőlem olvas, de minő veszélyeseknek véli jövőbeli életemre nézve az utat, melyre léptem. Az aranyifjúság életcéljául látszott kitűzni azt, hogy szóljon, szapuljon. Ha te írsz, Ödön, azt mondják: »milyen derék legény ez a Jakab Ödön, mennyi helyes dolgot fog ez cselekedni!« Rólam így szólnak: »Be veszett legény. Mennyi mocskot fog ez produkálni, amíg él!«

Mondanom sem kell hát, milyen igazán jólesik nekem, ha jóakarattal, barátsággal találkozom mostanság – mikor ilyen hitvány lettem.

De mert az utak egyikéhez nincs módom, másikához nincs jogom, melyen személyesen vagy írva fejezhetném ki háládatosságomat azon jó vélemény iránt, melyet Róza tanúsít irántam, téged kérlek meg, juttasd tudomására.»⁶⁵

Petelei itt egy korábban Jakab Ödöntől kapott levél megfelelő passzusaira reagál, melyben barátja a következőkről számol be neki: „Róza újabb levelében rólad is ír. Érdekes, és közlöm veled, bár akiről szól, annak nem szeretném, hogy fülébe jusson. De te hallgatsz. Mihály Zsigáné Madarason mondtam volt, hogy téged nem szeret. Ő tudja, mért. Róza örökké emelni akart téged előtte, hogy térjen észére, de ahelyett egyszer, mikor Róza neki a vásárhelyi bálról szóló tárcád felvitte, még azt is megreszkírozta Mihályné, hogy *ő olvasta azt már valahol*.⁶⁶ Róza sajnálkozva nevette az ily kritikát rólad – tőle. Mihályné járátja a Mo.- és a NV.-ot [Magyarország és Nagy Világot], melybe te írsz. Rózák is tőle olvassák, s ők kölcsön a Föv. Lapokat [Fővárosi Lapokat] küldik fel neki rendesen. Persze Mihályné sokszor el sem olvassa a Mo.- és a NV.-ot, pedig ő járátja – divatból. E tájékozó bevezetés után közlöm a Róza leveléből *szórul szóra*, mi rád tartozik: »Néni eléhozta Peteleit, hogy ő mért nem kap állomást? Mondtam neki, hogy nem is pályázott sehova. Kérdem: olvasta a Petelei tárcáit? Nem, *hiszen nem tudom: miféle név alatt ír*. Bizony isten szórul szóra ezt mondta. Nem nevettem, mert nem volt kedvem. A Föv. Lapok azt a számát, melyben Petelei értekezéséről (érti Róza a *boszorkányokról*) írtak, nem is küldtem fel neki, mert már így is azt mondta, hogy a báli tudósítást olvasta valahol; s ha még ezt is meglátná a Föv. Lapokból, sohase hinné el, hogy Petelei a maga fejétől írna valamit, Néninek csak *kép* kell.« Eddig a Róza levele.»⁶⁷

A fenti hosszabban idézett példákban az irodalmi szövegek használatának egy olyan aspektusa mutatkozik meg, amelyet az irodalomtörténet-írás általában figyelmen kívül szokott hagyni. Ez az aspektus nem arról árulkodik, hogy az adott szöveg milyen műfaj- vagy stílustörténeti hagyományba illeszkedik, arról sem, hogy milyen mértékben tesz eleget egy adott kor irodalmi szövegekkel szemben megfogalmazott esztétikai előírásainak, hanem arról, hogy a mindennapi életben, a szövegértés, értelmezés, használat nem intézményes kereteiben, nem tudományos fórumain milyen azonnali reakciókat, Peteleivel szólva: ítéleteket vált ki az egyes befogadók részéről. Ezek az indulatok, reakciók éppen jellegüknél fogva nem hosszútávúak, nem is emlékeztetések, adott esetben rendkívül szenvedélyesek, erőteljes érzelmektől áthatottak, és nem

⁶⁵ *Petelei István – Jakab Ödönnek* [1879. május 14. után], PETELEI, 1980, 52–53.

⁶⁶ Kiemelés az eredetiben.

⁶⁷ *Jakab Ödön – Petelei Istvánnak*, Páncsova, 1879. 10/III., PETELEI, 1980, 45–46.

az értelem (el)rendező, strukturáló mechanizmusaitól. Hirtelen tömek felszínre, tüszkölnek, prűszkölnek, villámlanak, és ugyanolyan hirtelen csitulnak is el. De adott helyzetben rendkívül fontosak, hiszen azokra a funkciókra utalnak, amelyeket az adott közeg, a szöveg hordozója a társadalmi életben betölt(het): érzelmek, szimpátiák és antipátiák kifejezése, csoporthoz vagy személyhez való kötődés tudata, adott személy iránti lojalitás kifejezése stb. És mindegyik szóbeli közlésen és általában a nem nyilvánosságra szánt közegen kívül az időszaki sajtó megfelelő rovatai (jelen esetben a szerkesztői üzenetek) nyújtanak terepet.

8. „azolta, hogy öngyilkos nem lévén, nevem mégis megjelent egyszer-másszor nyomtatásban.” A *Klasszi* és Petelei István szerzői neve

8.1. *Onimia és pseudonomia a Klasszit megelőzően*

A *Klasszi* nemcsak Petelei első nyomtatásban megjelent rajza, hanem az az írása is, amely mentén létrejön és amelyhez első ízben kapcsolódik Petelei Istvánnak, mint szépírónak a szerzői neve. A *Klasszit* megelőzően Petelei nyomtatásban megjelent szövegei kezdetben művelődéstörténeti jellegűek, és a budapesti (1872–1877) tanulmányok⁶⁸ nyomait viselik magukon. Utólag abbahagyja a művelődéstörténeti tanulmányokat, és a tárcairodalom képlékenyebb műfajai felé fordul. Ez az irányváltás a szerzői név feltüntetésében, illetve vállalásában beállt változást is mutatja.

Egyik legkorábbi, kevesek által ismert írása a Ludovika Akadémia könyvtáráról egyértelműen Petelei István névjelzéssel jelent meg.⁶⁹ Az *Erdélyi Híradó*ban közölt művelődéstörténeti cikkeit is ezzel a névalakkal jegyzi, vagy esetenként csak vezetékneve feltüntetésével.⁷⁰ (Ez utóbbi genetti-i értelemben pseudonimiának is tekinthető.)⁷¹

Látványos változást a művelődéstörténeti tanulmányokról a tárca csevegésszerű műfajaira való áttérés hoz. Azonnal eltűnik a Petelei István szerzői név az írássok mellől, és helyét a tárcaírás gyakorlatához kötődő pseudonimiák változatos használata veszi át: i. I., -i. -n., vagy esetenként akár az anonimia.⁷²

⁶⁸ Köztudott, hogy Petelei történelem szakos bölcsészhallgató volt.

⁶⁹ PETELEI István, *A Ludovica-Academia könyvtára, Irodalmi Értesítő*, 1875, 2. évf., 7. sz., 108–109.

⁷⁰ Példák erre: PETELEI, *Miért gyűjtjük a czéhszabályokat?*, *Erdélyi Híradó* 1877, 1. évf., 70. sz. (jún. 14.), 277; Uő, *Asztaltartási szokások ezelőtt 200 esztendővel*, *Erdélyi Híradó*, 1877, 1. évf., 71. sz., 281–282; Uő, *Czéh dolgok II. Társadalmi állás*, *Erdélyi Híradó* 1877, 1. évf., 72. sz. (jún. 19.), 285–286; Uő, *Czéh dolgok III. Az én nagyapám*, *Erdélyi Híradó* 1877, 1. évf., 73. sz. (jún. 21.), 289–290.; PETELEI István, *A maros-vásárhelyi czégek [!] házi szokásairól*, *Erdélyi Híradó* 1878, 2. évf., 28. sz. (márc. 5.), 109–110 és 29. sz. (márc. 7.), 113–114; PETELEI, *Régi dolgok I. (Milyen volt az erkölcsi állapot Maros-Vásárhelyt a mult század közepén)*, *Erdélyi Híradó* 1878, 2. évf., 151. sz. (dec. 21.), 601–603; Uő, *Régi dolgok II. Boszorkányt égetnek!...*, *Erdélyi Híradó* 1878, 2. évf., 152. sz. (dec. 24.), 605–607; Uő, *Régi dolgok III. Rubint Boriczát megégetik...*, *Erdélyi Híradó* 1878, 2. évf., 153. sz. (dec. 31.), 609–611.

⁷¹ GENETTE, i. m., 48.

⁷² Például: i. I., *Vigsággal teljes tapasztalatok a farsangban (Szemléli egy medve)*, *Erdélyi Híradó* 1878, 2. évf., 16. sz. (febr. 5.), 61–62; -i. -n., *A kereskedő ifjuság bálja*, *Erdélyi Híradó* 1878, 2. évf., 16. sz. (febr. 5.), 62; [n. n.], *A harmadik „koszoru-estély” (Szemléli az a bizonyos medve)*, *Erdélyi Híradó* 1878, 2. évf., 25. sz. (febr. 26.), 97–98.

A *Klasszit* megelőzően jelenlegi tudásom szerint Peteleinek csupán két, a *Klasszival* műfajilag azonos kategóriába tartozó írása jelent meg, az egyik névtelenül,⁷³ a másik pedig T. aláírással,⁷⁴ amit jelen esetben betűszerint is olvashatok titoknak, vagy akár titkosnak.

8.2. Pseudonimia és onimia a *Klasszi* jegyzésében: az álnevtől a tulajdonított szerzői néven keresztül a szerzői névig

Név sem volt alá írva, írta Petelei Jakab Ödönhöz intézett levelében. És valóban, említettem már, hogy a *Klasszi* első változata –án. pseudonimiával jelent meg, ráadásul két részben, az első rész pedig teljesen névtelenül. Az álnevet magába rejtő személy kilétének, a titok kulcsának egyetlen ismerője Nemes Ödön, a lap szerkesztője. Ez a tudás segít utólag Peteleinek a személyét érintő támadások származásának a kinyomozásában, vagy legalábbis valószínűsíthetőségében. Mert a titok utólag, Petelei István szerzőként való fellépésének pillanatában, felhasználhatóvá válik az előző fejezet érvelése értelmében nem valamilyen esztétikai cél elérése érdekében, hanem egyéni érzelmek és indulatok kifejezésére.

Az álnevek használatának értelmezése igen sokrétű lehet. Kétségtelenül benne rejlik egy közkeletű gyakorlat, amely elsősorban az időszaki sajtóban, a nagy gyakorisággal, rövid időközönként, folyamatosan jelen lévő, folyamatosan megszólaló, véleményt mondó tárcáírásokhoz köthető. Ebben az esetben viszont az is megkockáztatható, hogy az új műfajjal való próbálkozás, ilyenként a tapasztalatlanság és egy újfajta szereppel (a szépíróival) való kísérletezés mögötti bizonytalanság és félelem is kifejeződik.

Ezzel szemben lép föl a *Klasszi* második változatának megjelenésekor Ágai egyrészt beavató, másrészt megerősítő, jóváhagyó, már említettem, hogy: bemutató, szerzői nevet tulajdonító gesztusa, mely az beavatást a szöveget hordozó közeggel tudatosan kapcsolja össze: Petelei szépíróként való bemutatása egy (képes) *szépirodalmi* és nem egy *politikai, közgazdasági, társadalmi* lapban indokolt.⁷⁵ Ugyanakkor szerkesztői jegyzete utólag a titkos T.-t is feloldja, szintén jóváhagyja és Petelei nevéhez köti az előzőleg álnévvel megjelent szöveget.

A *Klasszi* harmadik változatának sajtóbeli közlése már egy materiális értelemben is formát öltő korpuszhoz köti a Petelei István szerzői nevet: a már sajtó alatt álló *Keresztek* című kötethez. A *Klasszi* így már egy olyan szövegegyütés integráns részeként jelenik meg, amelyet nemcsak az egyértelmű szerzői név, hanem egy bizonyos műfajcsoporthoz való hovatartozás is egybeköt.⁷⁶

8.3. Közegspecifikus epitextusok [1]: a Révai Testvérekkel kötött szerződés és a *Regényvilág* kacsá-reklámjai

⁷³ [n. n.], *Nehéz urnak lenni*, *Erdélyi Híradó* 1878, 2. évf., 130. sz. (nov. 2.), 518–519; 131. sz. (nov. 5.), 522–523; 132. sz. (nov. 7.), 525–526.) A kötetbe fel nem vett *Eszter és János* korai változata, amely másodszer szintén a *Magyarország és a Nagy Világ*ban jelent meg, akkor már Petelei István aláírással.

⁷⁴ T., *Caleidoscop*, *Magyarország és a Nagy Világ* 1878, 15. évf., 50. sz. (dec. 15.), 795–797.

⁷⁵ A *Klasszi Magyarországon és a Nagy Világ*-beli változatát egy a Petelei István névjelzéshez kapcsolódó paratextus, egy szerkesztői lábjegyzet követi: „Ugyanaz, kitől nem rég közzöltük a »Kaleidoszkop« című csinos rajzot. Szerk.”

⁷⁶ A szöveg paratextusa ebben az esetben: „Mutató szerzőnek sajtó alatt álló »Keresztek« című rajzgyűjteményéből.” A szerzői név stabilizálódását a címet követő PETELEI ISTVÁN rajza birtokos szerkezet is jelzi, és természetesen az is, hogy 1878–1882 között a Petelei István néven különböző közegekben publikáló szerző neve többé-kevésbé ismertté vált.

Petelei István a *Keresztek* megjelenése előtt szerződést kötött a Révai Testvérekkel. A felek különböző kötelezettségeit a következő, Peteleihez intézett levél szavatolja:

„Szóbeli megegyezés alapján közöttünk mai napon következő jogérvényes szerződés jött létre:

- 1) Ön átengedi nekünk 12 nyolcadrétű ívből álló, később meghatározandó cím alatt megjelenendő rajzgyűjteménye kiadási jogát.
- 2) A gyűjteménybe Ön 10–12, részben már a lapokban elszórva megjelent válogatott rajzát veszi be, *kötelezvéen magát azonban 2 olyan rajzot is hozzácsatolni, mely még sehol sem látott napvilágot.*⁷⁷ Ez utóbbiakat mi Regényvilág c. folyóiratunkban is tehetjük közzé.
- 3) A munka kiadási jogáért nézve mi Önnek 150, azaz százötven forintot tartozunk fizetni.
- 4) Egy esetleges második kiadásnál az elsőségi jog minket illet.
- 5) Ön kötelezi magát a kéziratot felényire okt. hó 20-ig, felényire pedig nov. hó 15-ig legkésőbb kezeinkhez szolgáltatni, hogy a kötet legkésőbb dec. 1-ig megjelenhessen.
- 6) A honoráriumon kívül mi tartozunk Önnek 10 tiszteletpéldányt adni.
- 7) A külső kiállítást Ön ránk bizza.
- 8) Végül pedig Ön köteletségének fogja ismerni, a könyv terjesztését, különösen Erdélyben előfizetők gyűjtése által – lehetőleg előmozdítani.

Révai Testvérek⁷⁸

Léteznek az időszaki sajtóban megjelenő szövegekkel kapcsolatos megállapodásokat valamilyen szinten (például az anyagi juttatások szintjén) dokumentáló források, ilyenekre a Petelei-levelezésben is nem egy példa van, viszont olyan gondos előkészítés, megszerkesztés, szerződésen alapuló megegyezés, az egyes felek jogait leszögezõ megállapodásokat, a mű jellegét, hozzávetõleges terjedelmét, a szerződés időtartamát, a szerző díjazását, a kézirat átadásának időpontját, a szerzõt illetõ tiszteletpéldányok számát, a kiadvány formai jellegét szavatoló dokumentumok (mint a fent idézett is) közegspecifikusak: könyv megjelenését elõzik meg. Ezek a szerződés jogi vonatkozásain túl, vagy éppen azok révén a műhöz, vagy ebben az esetben a könyvhöz kapcsolódó egyediség és eredetiség képzetekkel vannak kapcsolatban, a maradandóság és a hosszú távon való használat (fel)tételezésével. Erre az elképzelésre nem egy példa van Petelei esetében is. Schilling Lajos például arra kéri egy 1885-ben írott levelében, hogy „adja kötetekbe munkáit, így megvehetjük, a lapokban megjelentek elkerülik figyelmünket.”⁷⁹ De maga Petelei is az említett kontextusban nyilatkozik éppenséggel a *Keresztek* kapcsán. Azt írja még a kötet megjelenése elõtt Jakab Ödönnek a maga szerénységével, hogy a könyvet csak „nagyocska poézissal” nevezi kötetnek, „minthogy összesen csak 5–6 ívre fog terjedni,” és hogy „nem megy könyvkereskedésbe. Küldök belõle, akinek akarok, s *teszem a polcba. Majd megjön az ideje!*”⁸⁰

Innen nézve talállok magyarázatot arra, hogy miért dolgozta Petelei első nyomtatásban megjelent szövegét annyiszor át, mint ahányszor talán egy más szövegét sem, és hogy miért nem szerzõdésességként értelmezendõ az a tény, hogy végül is a *Keresztek* tíz rajza közül a szerzõdéssel ellentétben nem nyolc, hanem kilenc már korábban is napvilágot látott.⁸¹ A már több

⁷⁷ Kiemelés tõlem. T. Zs.

⁷⁸ *Révai Testvérek – Petelei Istvánnak*, Budapest, 1881. 11/X., PETELEI, 1980, 93–94.

⁷⁹ PETELEI 1980, 121.

⁸⁰ *Petelei István – Jakab Ödönnek*, Kolozsvar, 1881. febr. 24., PETELEI 1980, 89. (Kiemelés tõlem. T. Zs.)

⁸¹ *Az Arva Lottí a Havi Szemle* 1881-es évfolyamának I. füzetében, *Az én szomszédom A »boszorkány-fészek« lakója* címmel a *Kelet* 1881-es évfolyamának 51. számában, a *Mivel édesgetik Bogba a legyeket a Vasárnapi Ujság* 1880-as

ízben emlegetett Petelei-levél vonatkozó megállapítását parafrázáló dolgozatcím is erre utal, hogy ti. Petelei az első és második változatot nem tekintette azonosnak, és mivel a szöveg második és harmadik változata is nagy eltéréseket mutat, ezért joggal következtethetni arra, hogy végül a kötetbe felvett is a második változattól különbözőnek tekintette.

A szóban forgó szerződés olyan sajátos epitextusa az említett közegnek, amely megelőzi azt. A közegspecifikus epitextusoknak létezik viszont olyan válfaja is, mely nem megelőzi, hanem követi a közeget: ilyenek például a könyvreklámok a rendeltetésüknek megfelelő funkcióval ellátva. Ez az irodalmi kommunikációnak az a szintje, amely a szövegekkel való manipulációt gazdasági érdekekhez köti. A Révai Testvérek tulajdonát képező *Regényvilág* például a *Keresztek* megjelenését megelőzően és követően összesen három ilyen reklámhirdetést tett közzé.⁸² A *Keresztek* mind Petelei, mind pedig a Révai Testvérek számára anyagi szempontból sikertelen vállalkozás volt. Összesen kétszáz példányban jelent meg,⁸³ ebből „hatvankét példányt sikerült a magyar korona országainak határain belül eladni.”⁸⁴ A Révai Testvérek „szomorú, de egyszersmind nevetséges eredményként”⁸⁵ könyvelte el az esetet, s nem is vállalkozott Petelei második kötetének a kiadására.⁸⁶ Ez a szomorú tényállás a harmadik hirdetés idején már nyilvánvaló a Révai Testvérek számára is, a cikk mégis önellentmondásosan az *Örvendetes irodalmi siker* címet kapja, és Petelei összes rajza németre fordításának kacsahírivel próbálja a kötet sikertelenségét kompenzálni.

8.4. Közegspecifikus epitextusok [2]: recenziók, Petelei és Mikszáth

A recenziót is közegspecifikus epitextusnak tekintem, mivelhogy kizárólag a könyv közegéhez kötődik. Az irodalomértelmezés hivatásos képviselői szólalnak meg benne, rendszerint a figyelemfelkeltés és az ismertetés céljából. Petelei *Keresztek* című kötetének négy legfontosabb recenzense a bölcsészdoktor Haraszi Gyula,⁸⁷ a dolgozatban többször is emlegetett tárcaíró és szerkesztő, Petelei „keresztapja”, Ágai Adolf,⁸⁸ a költő és író Reviczky Gyula⁸⁹ és a Petőfi-Társaság főtitkára, a *Koszorú* szerkesztő Szana Tamás.⁹⁰ A recenzió műfaji sajátosságából adódó jellegzetessége, hogy a teljes szövegtörzsről nyilatkozik, amelyben az adott szöveg egy bizonyos rendbe illeszkedik. Ez eleve lehetetlen a különböző közegekben, egymástól elszakított, önmagukban, egyedül álló szövegek esetében. A sorrendbe illesztés bizonyos szempontok alapján történik. Ezek lehetnek: a műfaj, tematika, nyelvezet, világszemlélet, megfigyelőképesség, területi elhelyezkedés (pl. a vidékiség) stb. Különösen olyan szempontokat soroltam föl, amelyeket a Petelei-recenziókban emlegetnek. Ezek alapján a *Klasszíról* a

évfolyamának 38–39. számaiban, *A nagyapó* szintén a *Vasárnapi Ujság* 1879-es évfolyamának 45. számában, a *Ledőlt oszlopok az Ország-Világ* 1881-es évfolyamának V. füzetében, a *Szikra a homályban* a *Koszorú* 1881-es évfolyamának VI. füzetében, *A dudarfalvi pap* az *Ország-Világ* 1881-es évfolyamának II. füzetében, a *Majom Anti karácsonya a Magyarország és a Nagy Világ* 1879-es évfolyamának 51. számában, végül pedig az *Emlékek* valóban a *Regényvilág* 1881–1882-es évfolyamának 11. számában.

⁸² A *Regényvilág* 1881–1882-es évfolyamának 4., 12., illetve 32. számában.

⁸³ *Petelei István – Jakab Ödönnek*, Kolozsvár, 1881. febr. 24., PETELEI, 1980, 88.

⁸⁴ *Révai Testvérek – Petelei Istvánnak*, Budapest, 1882. 1/V., PETELEI, 1980, 98.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ *Révai Testvérek – Petelei Istvánnak*, Budapest, 1883. 12/IX., PETELEI, 1980, 106–108.

⁸⁷ HARASZI Gyula, *Egy új rajzíró, Pesti Napló* (regg.), 1881, 32. évf., 357. sz. (dec. 29.), 1–2.

⁸⁸ ÁGAI Adolf, »*Keresztek*«, *Fővárosi Lapok*, 1882, 19. évf., 12. sz. (jan. 15.), 76–77.

⁸⁹ REVICZKY Gyula, *Rajzok, A Hon* (regg.), 1882, 20. évf., 15. sz. (jan. 15.), 1–2.

⁹⁰ SZANA Tamás, *Két újabb elbeszélő, Koszoru*, 1882, VII. köt., 275–280.

következők mondhatóak el: egy szürke kisemberről szóló rajz egy jó megfigyelőképességgel rendelkező írótól, sajátosan erdélyi nyelvezettel és borúlátó világszemlélettel. Ez a fajta megközelítés teljesen figyelmen kívül hagyja azokat a cselekvéseket, értelmezéseket, gesztusokat, amelyek a szöveg különböző megjelenéseihez eredetileg hozzákapcsolódtak, viszont elindít egy másik kapcsolódási dimenziót, hiszen ennek ez a jellegzetes funkciója: egyrészt a szinkrón irodalmi jelenségekhez való kapcsolódást – ezért kötik össze már a fogadtatás hajnalán Petelei jelentkezését Mikszáthtal; erre Szana cikkének címe egyértelműen is utal –, másrészt viszont egy diakrón rendbe való beillesztést, például műfajttörténeti szempontból.

9. „Ha ki elolvasta is megfedte azolta. De meg rá sem ismerhetett.” Átírás, mással helyettesítés, azonosíthatatlanság, felejtés

Petelei megállapítása a közeg azon jellegzetességeire is utal, amelyeket egy korábbi fejezetben már említettem: az aktualitásra, nagyon rövid távú használatra és az ezzel együtt járó gyors felejtésre. Mindehhez hozzá járul, hogy a szöveg első megjelenése után még legalább két ízben újként tünteti fel magát, kicserélődik és a régi helyét átveszi egy másik.

A *Klasszi* első megjelenésekor a mediális környezet két alapvető jellegzetességét hordja magán: az *Erdélyi Híradó* tárcarovatában jelent meg, ráadásul második tárcaként és két részben. Mindehhez hozzájárul még, hogy Petelei első nyomtatásban megjelent szövegéről van szó. Mindezek eredménye a szöveg utólagos változásai fényében a még kiforratlan Petelei-stílus (például a szöveg indítása még nem hordja magán a jellegzetes Petelei-kezdést, mely rendszerint az olvasóval való, már eleve adott, előkészítetlen párbeszédhelyzetre utal), rövid, szentenciaszerű mondatok, kidolgozatlanság és a szövegnek a közeg jellegzetességéből adódó két részre tagolása. A szöveg második változatát a *Magyarország és a Nagy Világ* nem két részben, nem folytatásban, hanem egyszerre közölte, és a lap szépirodalmi jellegéből adódóan nem tárcarovatban. Petelei teljes mértékben átdolgozta a szöveget, a címéből is levágta az értelmező jelzős szerkezetet, a történet alapfonalát meghagyta, de lényeges változtatásokat hajtott végre az elbeszélés módján: leírásai aprólékosabbak, részletesebbek, amelyek tipográfiai is megmutatkoznak az első változathoz képest hosszabb paragrafusok formájában. Megváltoztatta a szövegben azt, ami már nem aktuális. A *Klasszi* első változatában a visszaemlékezésre egy rituálisan ismétlődő ünnep teremt alkalmat: Szent György napja, és a szöveg éppenséggel április 25-én és 27-én, tehát közvetlenül Szent György napja (április 24.) után jelenik meg. A szöveg második változata január 12-én jelent meg, furcsa lett volna a „Mikor így Szt.-György napján...” kezdetű indítás, így, bár a cselekmény szintjén Szent György napjához kötődik, a visszaemlékezésre nem az ünnepi alkalom teremt lehetőséget, hanem a szereplő halálának fikciós aktualizálása. („Úgy nála nélkül maradtunk, mintha sohasem élt volna. Csak észre sem vette a világ, hogy meghalt.”)

A szöveg teljes mértékben való átírása mellett egyetlen dolog maradt változatlanul: annak ellenére, hogy ebben az esetben a szöveg ugyanazon lapszám terében, egy részben jelenik meg, tipográfiai mégis két részre oszlik, amelyeket három csillag választ el egymástól, és ez a tipográfiai megszakítás az első változatbeli törést őrzi. A szöveg ugyanott szakad meg, ahol az első közléskor a szövegtestet a (Vége következik.) paratextus követi, ráadásul egy olyan szerzői kiszólás után, amely az első változatban a második rész megjelenéséig elmélázásra készíteti az

olvasót, a második változatban pedig, bár azonnal tovább olvashatná, megállásra, gondolkodásra ösztönzi.⁹¹

A szöveg harmadik, a *Kelet*ben és a kötetben megjelent változata szintén jelentős eltéréseket mutat az előzőekhez viszonyítva, különösen a bevezető paragrafusokat dolgozta át Petelei, ezek általában fogalmazásbeli, stílusbeli változtatások. Ami ebben az esetben is egyértelműen megmarad, az a szöveg tipográfiai képe. A *Kelet* tárczájában szintén két részben jelenik meg, és mivel a bevezető részt jelentősen kibővítette, ezért nyilvánvalóan terjedelmi okok miatt nem fért bele a rovatba az eredeti megszakításig. Ezért kénytelen egy korábbi szöveghelyen feltördelni, a második részben viszont szintén három csillaggal jelzi a szöveg eredeti megszakításának helyét. A kötetbeli *Klasszi* szintén az eredeti megszakítottság nyomát viseli a megfelelő szövegrésznél tipográfiailag három csillaggal elkülönített szöveggel.

A *Klasszi* szövegének ez az alakulástörténete azt a folyamatot tükrözi, amelyet Assmann az írás externalizációjának negatív megfelelőivel írt le, és amelyek az elevenen tartással szemben a felejtés, a megsemmisülés, az átírás, a mással helyettesítés útján való elfojtás formáiban működnek.⁹² Ehhez csak hozzájárul a szövegek megjelenésének egy olyan közege, amely maga is a rövid távú használaton, a folyamatos cserélődésen és újjal való helyettesítésen alapszik. Az is igaz, hogy ez a folyamat nagyon sok szöveg esetében leírható. Alapvető jellegzetessége azonban épp az elfojtás, az elfelejtődés, és csak a vizsgálat tárgya vagy módszertana deríthet fényt nem is annyira arra, ami kihullt az emlékezés rostalikán, hanem inkább a felejtés folyamatára.⁹³ A szövegalakulás folyamatának felidézésére tett kísérlet felől azonban felsejlik egy válasz arra vonatkozóan, hogy Petelei miért tördeli fel olyan látványos gyakorisággal a kötetbe szerkesztett szövegeit tipográfiailag csillagokkal vagy esetenként számokkal. Valószínű, hogy ezek a törések, ha nem is minden esetben, de gyakran őrzik magukon azt a nyomot, amelyet eredeti megjelenési közegük hagyott rajtuk, és ezáltal szemmel láthatóan is megjelenítik a századvégi rövidprózának prózaelméletileg a metszés, vágás, megszakítás eljárásaival leírt⁹⁴ változását a korábbi gyakorlattal szemben, megőrizvén egyszersmind valamit eredeti megjelenési közegük sajátosságaiból.

10. Közegspecifikus cselekvések: szerkesztés és szerkesztés eredményezte kötetszerkezet

A szövegek kötetbe szerkesztését is olyan, a szerző részéről megnyilvánuló közegspecifikus cselekvésnek tekintem, amely a szövegek időszaki kiadványokban való megjelenésére nem jellemző, és amelyeket olyan, az előkészítésre összpontosító cselekvések vesznek körül, amelyeket már a Révai Testvérekkel kötött szerződés tárgyalásakor említettem, de amelyek közül

⁹¹ „Mindig kettőjük számára akart nyerni Klasszi. Közös vágy embernél, állatnál, hogy keresi a párját. – Anikó mindig mondta, hogy bolondság, számárság az egész dolog –, de ő is hitt a Klasszi rajongásában. Nos?! E bálványnak eljövetele – a kit ők látatlanban imádtak – kevésbé volt-e valószínű, mint más bálványoké, melyet várunk mindnyájan, a kik okosabbaknak véljük magunkat Klasszinál?” (-án [PETELEI István], *Klasszi, a foltozó szabó*, *Erdélyi Híradó*, 1878, 2. évf., 49. sz. (ápr. 25.), 195.); Mindig kettőjük számára akart nyerni Klasszi. Közös vágy embernél, állatnál, hogy keresi a párját. / Anikó mondta, hogy: bolondság, számárság az egész dolog – de ő is mosolygott. Ő is hitt a Klasszi rajongásában. / Én Jézusom! Hát mi mindnyájan, kik okosabbaknak tartjuk magunkat Klasszinál, nem építünk-e magunknak birodalmat – levegőből –, s nem várjuk-e valóságát? (PETELEI István, *Klasszi, Magyarország és a Nagy Világ*, 1879, 16. évf., 2. sz. (jan. 12.), 26.)

⁹² ASSMANN, 1999, 23.

⁹³ A felejtés egyik legérdekesebb aspektusa jelen esetben, hogy maga Petelei is rosszul emlékezik a szöveg első változatának megjelenési időpontjára.

⁹⁴ THOMKA Beáta, *A pillanat formái*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1986, 29.

néhány magából a kötetből is kikövetkeztethető: a szövegek kiválogatása egy létező korpuszból, a szelekció szempontjai, elrendezésük egy bizonyos sorrendbe, a cím kiválasztása, a mottóé stb. Petelei 1878 és 1881 között, tehát a szépiírói indulása és első kötetének megjelenése közötti időszakban kb. a következő közegekkel állt kapcsolatban: a budapesti időszak után hazatérve az *Erdélyi Híradó*ban⁹⁵ kezdett publikálni, de megjelent egy írása a Tolnai Lajos szerkesztette *Erdélyi Figyelő*ben is.⁹⁶ A marosvásárhelyi orgánumokkal azonban rövid időn belül megszakítja a kapcsolatot, közben Ágai is elkezdte megjelentetni szövegeit⁹⁷ a *Magyarország és a Nagy Világ*ban.⁹⁸ 1880 szeptemberétől a kolozsvári *Kelet* munkatársa lesz, itt is közöl kezdetben a tárcarovatban rövidebb cikkeket, csevegéseket, majd 1881-től rajzokat, novellákat is.⁹⁹ Mindemellett még ugyanebben az időszakban kapcsolatba kerül a *Havi Szemlével*,¹⁰⁰ az *Ország-Világgal*,¹⁰¹ a *Vasárnapi Ujsággal*¹⁰² és a *Koszorúval*¹⁰³ is.¹⁰⁴ A kötetbe szerkesztés lehetőségének felmerülésekor Peteleinek jóval több mint kétszer annyi nyomtatásban megjelent szöveg közül kellett válogatnia tehát, mint amennyit az idézett szerződés megengedett, és amelyek eredeti megjelenési közege tulajdonképpen három nagy csoportra osztható: a társadalmi, közgazdasági és politikai lapokéra (*Erdélyi Híradó*, *Kelet*), a magazinszerű képes családi lapokéra (*Vasárnapi Ujság*, *Magyarország és a Nagy Világ*), illetve a szépirodalmi lapokéra (*Havi Szemle*, *Koszorú*, *Ország-Világ*.)

A *Keresztek*be felvett szövegek egyik összetartó, közös vonása, hogy mondhatni, szinte kivétel nélkül a magazinszerű és a szépirodalmi lapokban jelentek meg eredetileg. Kivétel a *Klasszi*, de látható volt, hogy ezt Petelei teljesen átdolgozta először a *Magyarország és a Nagy Világ* számára, másodsor, feltételezésem szerint, egyenesen a kötetre való tekintettel, illetve a *Kelet*ben megjelent *Az én szomszédom*, amit szintén átdolgozott a kötetbe való felvétel előtt. Tetten érhető tehát egy közeg szerinti válogatási tendencia, amely elsősorban a szépirodalmi orgánumokhoz köti a hosszabb távon megőrkítésre méltó szövegeket.

Feltételezem, hogy az sem véletlen, hogy a névtelenül vagy álnévvvel megjelent szövegek közül egy sem került be a kötetbe, csak olyanok amelyeket a Petelei István szerzői név jegyzett már a sajtóorgánumbeli megjelenéskor is.

⁹⁵ A *Klasszin* kívül az *Eszter és János* egy korai változata jelent meg itt: *Nehéz urnak lenni*, *Erdélyi Híradó* 1878, 2. évf., 130. sz. (nov. 2.), 518–519; 131. sz. (nov. 5.), 522–523; 132. sz. (nov. 7.), 525–526.)

⁹⁶ PETELEI István, *Karácsonyi történet*, *Erdélyi Figyelő*, 1879, 1. évf., 17. sz. (dec.28), 131–133.

⁹⁷ Ezeket Petelei valószínű, hogy még budapesti tartózkodása idején hagyta Ágainál, aki jóval később ásta őket előfiókja mélyéről (ezt a *Keresztek*ről írt recenziójából tudhatni meg).

⁹⁸ A *Caleidoscopon* (lásd 68. jegyzet) és a *Klasszin* (52. jegyzet) kívül: *Betegek*, *Magyarország és a Nagy Világ*, 1879, 16. évf., 4. sz. (jan. 26.), 58–59; *Miért nem farsangolt a medve?*, Uo., 6. sz. (febr. 9.), 83; *Beszéd a kicsi Borisról*, Uo., 10. sz. (márc. 9.), 154–155; *A bocskoros katona*, Uo., 14. sz. (ápr. 6.), 212–214; *A kegyetlen halott*, Uo., 23. sz. (jún. 8.), 362–364; *Theoriák*, Uo., 40. sz. (okt. 5.), 628–631, 41. sz. (okt. 12.), 643–646; *Eszter és János*, Uo., 44. sz. (nov. 2.), 698–699; *Majom Anti karácsonya*, Uo., 51. sz. (dec. 21.), 810–812.

⁹⁹ PETELEI István, *A »boszorkány-fészek« lakója*, *Kelet* 1881, 11. évf., 51. sz. (márc. 4.), 211–212; *A Lengyel Zsuzsi sorsa*, 57. sz. (márc. 11.), 237–238; *A köszörüs*, 130. sz. (jún. 10.), 545–546; *Titi anyó*, 141. sz. (jún. 24.), 589. és 142. sz. (jún. 25.), 593–594; *Szétfoslott almák* [!], *A »Kelet« karácsonyfája*. Melléklet a »Kelet« 293-ik számához (dec. 25.), 1233.

¹⁰⁰ Uő, *Arva Lotti*, *Havi Szemle*, I. köt., I. félév, I. füz., 1–13.

¹⁰¹ Uő, *Sebestyén Eszti*, *Ország-Világ*, 1880, XIV. füz., 342–343. és XV. füz., 346–347; *A dudarfalvi pap*, Uo., 1881, II. füz., 30–31, 34; *Ledőlt oszlopok*, V. füz., 97–99; *Álmok*, XXII. füz., 505–506.

¹⁰² Uő., *A nagyapó*, *Vasárnapi Ujság*, 1879, 26. évf., 45. sz. (nov. 9.), 719–721.; *Mivel édesgetik Bogba a legyeket*, Uo., 1880, 27. évf., 38. sz. (szept. 19.), 623, 626. és 39. sz. (szept. 26.), 642–643; *A veres kakas háza*, Uo., 1881, 28. évf., 1. sz. (jan. 2.), 2–3, 5.; 2. sz. (jan. 9.), 19, 22.

¹⁰³ Uő., *Szikra a homályban*, *Koszorú*, 1881, VI. füz., 391–415.

¹⁰⁴ Az is előfordulhat, hogy más sajtóorgánumokkal is, de ezekre eddig még nem derült fény.

A *Keresztek* szövegeit egy, a kötet elejére helyezett mottó tartja tematikusan össze, „mindenkinek megvan a maga keresztje”-típusú történetek elmesélésére kerül itt sor: „Minden ember vállán / a Krisztus keresztje / Rettenetes terhe, / Egészen a sírig.” (Régi ének) Ebből a szempontból a kötet harmadik írása a kakukktójtás, mivel a többitől eltérően nem egy szomorú történetet mesél el.

Az elbeszélte történetek sorrendje nem a keletkezés kronológiáját követi. A kötetet nyitó *Árva Lotti* valószínű, hogy *Havi Szemle*-beli megjelenése utáni nagyon kedvező visszhangjának köszönheti kötetnyitó pozícióját. Petelei, mint első kötetes szerző nyilvánvalóan az egyik legjobban sikerültnek minősített szövegével kívánta indítani kötetét. Az *Emlékek* zárópozíciója pedig valószínű, hogy a szöveg újdonságát hivatott kifejezni, a meglepetésnek szánt még ismeretlen, ugyanis ez a kötet egyetlen szövege, amely itt jelent meg először. A *Klasszi* jelentőségét központi helyzete is kifejezheti, a kötet közepén elhelyezkedő szöveg az egyetlen, amely akár emlékeztetőként is, egész konkrétan utal vissza a kötet szövegeit összekapcsoló címre: „Klasszi volt ő csupán; – egy haszontalan szabó, a kinek nehéz volt a keresztje. Nem bírta, – levetette.”¹⁰⁵

*

Az irodalom hétköz- és ünnepnapj közzegeinek, illetve az ezekhez kapcsolt, szóhasználatomban nem tudományosan és tudományosan reflektált olvasásmódnak az elkülönítése izgalmas, a társadalmi és az irodalmi kommunikáció szintjén leírható cselekvésekre adhat alkalmat: arra például, hogy egy kisebb, vidéki közösség szintjén milyen reakciókat válthat ki ha az irodalomtermelés piacán megjelenő új szereplő nem a helyi sajtóorgánumot támogatja saját írásaival, illetve, hogy az íróshoz mint státuszszimbólumhoz, abban a pillanatban, amikor a hétköznapi szereplő egy újfajta szerepet is magára vállal, milyen, a környezetében megnyilvánuló indulatok, érzelmek társulnak, és hogy ezekben milyen típusú kötődések fejeződnek ki. Továbbá, hogy az irodalmi kommunikáció szintjén hogyan érvényesülnek a társadalmi kommunikáció mintái, és hogy ezeket az értelmezés mellett milyen érzelmek mozgatják.

A megközelítés azzal fenyegethet azonban, hogy a különböző közzegekhez (nem kizárólagosan!) társított megközelítésmódok között nincs érdembeli kapcsolódási pont: vagyis megalkotható egyrészt a közzegek mentén elkülönített nem tudományosan reflektált és tudományosan reflektált olvasásmód elmélete, anélkül, hogy a kettőnek bármi köze is legyen egymáshoz. Csakhogy ebben az esetben nem találok racionális (vagy nevezhetem tudományosnak is) magyarázatot arra, hogy a Petelei István szerzői névhez miért kötődik mind a mai napig éppenséggel a *Klasszi* szövege erőteljes mértékben, akkor amikor elbeszéléstechnikailag sokkal izgalmasabb írásai is léteznek.

A *Klasszi*hoz viszont a szöveg és a szerzői név alakulásának egy olyan előtörténete kapcsolódik, amely kikopott ugyan az utólagos értelmezések kérdésfelvetéséből, szándékos írói cselekvések következtében is (mással helyettesítés!), hatásában azonban folyamatosan jelen van. Ugyancsak efelől találok magyarázatot arra, hogy miért a *Klasszit* dolgozta át legtöbbször, hogy miért kapott ez a szöveg központi helyet a kötetben, miért ez az egyetlen szöveg, amely a kötet cím és a mottó keltette elvárásokat szószerint is igazolja.

¹⁰⁵ PETELEI, 1882, 113.

